УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА ГРОМАДА В АМЕРИЦІ
ПОЛІТИЧНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА Ч. 14-15.

ДР. МАТВІЙ СТАХІВ

УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ
у соціологічнім насвітленні

1954

НЮ ЙОРК ДЕТРОЙТ СКРЕНТОН

Др. Матвій Стахів

УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ

у соціологічнім насвітленні

UKRAINIAN POLITICAL PARTIES

in the light of Sociology

by

MATTHEW STACHIW, L. L. D.

Проект зі збереження спадщини української еміграції

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА ГРОМАДА В АМЕРИЦІ
ПОЛІТИЧНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА Ч. 14-15.

ДР. МАТВІЙ СТАХІВ

УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ

у соціологічнім насвітленні

1954

НЮ ЙОРК ДЕТРОЙТ СКРЕНТОН

Printed in the U. S. A.

З друкарні Народної Волі — органу
Українського Робітничого Союзу
524 Olive Street, Scranton, Pa.

ВСТУП

В українській науковій літературі питання соціології політичних партій **взагалі,** а **українських** політичних партій зокрема, заторкнене дуже мало. Тільки мимоходом спиняються над цим питанням Михайло Драгоманів, Іван Франко, Михайло Грушевський, Степан Томашівський, В'ячеслав Липинський, Володимир Старосольський і деякі інші. Тільки в останніх роках перед Другою Світовою Війною множилися в українській періодичній пресі статті про **"партійництво",** писані однак не в інтересі досліду самої істоти політичних партій, а під явним впливом польських, італійських, французьких і німецьких антидемократичних течій, які для обґрунтування своїх диктаторських партій виступали неперебірчиво буцім проти творення політичних партій взагалі, обороняючи теорію про абсолютну шкідливість партій, а намість них пропагували потребу якогось єдиного національного політичного "об'єднання".

Дещо краще стоїть справа з **історією** українського політичного руху взагалі, а при тім також зокрема історії українських політичних партій. Без такої історії політичних рухів і партій було б неможливо досліджувати політичні партії з точки погляду соціології, бо не було б необхідного матеріялу.

Проте навіть історія політичних партій і політичного руху розроблена у нас **однобоко.** Коли український суспільно-політичний рух, що йшов і йде під прапорами демократичного соціялізму, має цілий ряд більших праць і розвідок, які займаються історією українського суспільно-політичного руху та українських соціялістичних партій, то ліберальний і консерва-

тивний сектор українського політичного руху виявляв менше зацікавлення для історії свого власного руху, а вже таки майже ніякого заінтересування для історії своїх політичних партій. Досить пригадати, що репрезентативна партія ліберального сектора на Придніпрянщині — партія соціялістів-федералістів і така ж партія у Західній Україні — Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО) — не спромоглися дотепер навіть на найкоротшу історію своїх партій. Щодо Організації Українських Націоналістів (ОУН), то щойно під час еміґраційного періоду по Другій Світовій Війні видано не так історію, як збірку матеріялів до історії цеї політичної групи.

Тому утруднений також дослід над соціологічним насвітленням українських політичних партій. Не зважаючи на всю трудність цього завдання раз ця проблема мусить бути предметом досліду, бо без започаткування такого систематичного досліду буде також хромати наше знання про український політичний рух, а без такого знання буде також утруднений наш національно-державний визвольний змаг.

I.

ВИЗНАЧЕННЯ ЗАГАЛЬНИХ ПОНЯТЬ

1. ЩО ТАКЕ ПАРТІЯ?

Перед приступленням до визначення нашого завдання треба нам насамперед усталити **поняття партії** в соціологічнім змислі. Це поняття зовсім інше від поняття політичної партії в правнім (адміністративнім чи державнім) сенсі. Адміністративно партія це одна із асоціяцій, які є предметом ширшого чи вужчого нагляду тих чи інших державних урядів, щоб дані асоціяції діяли в межах обов'язуючої конституції та виданих на її основі правних норм і не порушували публічного ладу і порядку. З державно-правного становища політична партія в демократичній державі це частина народу в його дії як креаційний (творчий) орган для визначення певних репрезентантів народної волі (послів, сенаторів, суддів, шефів адміністрації і т. п.). Поняття політичної партії із соціологічної точки погляду зовсім інше. Щоб це поняття точніше визначити, треба насамперед відповісти на питання: що таке **партія взагалі,** а не лише політична партія?

"Партія" це слово латинського походження і значить **"частина"** з чогось цілого. В українськім люді це поняття висловлюється також словом **"сторона".** Замість сказати, що хтось держить з нашою партією чи тягне до нашої партії, кажуть у народі: "він держить з нашою стороною", або "він тягне в нашу сторону". Про того, хто має безпартійний погляд на якусь справу, кажуть, що він "безсторонній".

Цікаво зазначити, що Чехи вживають на означен-

ня партії також свого слова "страна", що є те саме, що українська "сторона". В минулім столітті Поляки взяли були це слово від Чехів і називали партію по польськи "стронніцтвом". Зрештою панівно в міжнароднім вжитку є латинське слово "партія".

В соціологічнім розумінні "партія" це **група,** а ще вужче — добровільне **об'єднання,** яке має якийсь спільний **погляд** на певну справу чи низку справ та яке має спільний інтерес чи спільну **мету,** а саме — нагнути до своїх переконань цілу ту людську спільноту чи спілку (організацію), в якій ця група діє.

Таким чином партія це в кожнім разі об'єднання **цілеве.**

З визначеного вище поняття партії випливає сам собою висновок, що члени цеї групи мають завжди спільність певних інтересів у ділянці суспільно-економічній або ідеологічній. Тимто партію називають також **групою інтересів.**

Вище ми подали ширше розуміння партії. В цім ширшім розумінні партія існує в державі, нації, в певних провінціях, в громадах, у церквах, в економічних організаціях (в акційних спілках, кооперативах і т. д.). в товариствах, товариських клюбах і до певної міри навіть у більших родинах. У цім широкім розумінні можемо говорити про партії навіть у наукових товариствах чи в науковім русі взагалі (наприклад "дарвіністи", "мічуріністи", "релятивісти" і т. д.).

2. ЩО ТАКЕ "ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ"?

Із вище виясненого **ширшого** поняття "партії" взагалі виділюємо вужче поняття **"політичної** партії".

"Політична партія" це таке добровільне об'єднання, яке в деяких **суспільно-державно-політичних справах** має **спільні** інтереси, спільні переконання і спільну мету, — дістати в свої руки або принайменше під свій вплив державну владу, щоб таким чином у практиці здійснити свої суспільно-державні погляди та зберегти свої спільні інтереси.

Таким чином "політична партія" є згідно з поділом основних суспільних груп **спілкою,** а не спільнотою.

У відношенні до держави може політична партія завжди по суті мати тільки позитивне відношення. Лише до існуючої держави вона може вести боротьбу на її зруйнування на даній території (визвольна боротьба політичних партій поневоленого народу проти чужої окупаційної держави) і тоді її із деякими застереженням можна назвати "протидержавною" партією, коли одночасно ті партії, які боронять дану державу, можуть бути названі державними чи "державотворчими" партіями. Та партія поневоленої нації, що веде боротьбу проти існуючої чужої держави, у відношенні до неї може бути названа протидержавною; одночасно вона веде боротьбу за створення чи відновлення своєї національної держави, отже у відношенні до своєї нації такі партії мусять бути названі державотворчими.

У протидемократичній публіцистиці пробувано так і в нас, як і в інших народів, защіпити в суспільстві погляд, що партії це буцім шкідлива видумка свідомих ворогів народу або несвідомих його шкідників, які розбивають його єдність. Таким чином, за думкою публіцистів, треба силою усунути всякі партії із національного життя.

Уже в останнім десятилітті минулого століття цей клич лунав у нас досить сильно: тоді саме вперше ор-

ганізувалися в нас і наших сусідів перші **модерні** політичні партії. Потім це гасло дещо притихло, аж із ще більшою силою воно стало гомоніти в останнім десятилітті перед Другою Світовою Війною. В минулім столітті ця публіцистична кампанія проти партій була простим наслідком того факту, що тоді саме стали організуватися модерні партії, звернені проти старих консервативних сил суспільного й панівного ладу, які держалися традиційними способами політичного провідництва. Всупереч тому крикові проти "партійництва" у минулім столітті, політичні партії в новітній організованій формі здобули собі право громадянства. Новітня демократизація життя довела до самозрозумілости того суспільного явища. Новий вибух крику проти "партійництва" перед Другою Світовою Війною був невідлучним явищем нових протидемократичних рухів монопартійного, тоталітарного і вождівського характеру.

Виринає перед нами питання: Чи політичні партії це справді чисто раціональний плід суспільного життя (тобто, як кажуть вороги партій — штучна "видумка"), чи може партії є **природним, нормальним** явищем суспільного життя?

На це питання дає нам відповідь соціологія і етнологія2). Ось вислід науки у цім питанні:

Партійна діференціяція суспільства є природним явищем, невідлучним від суспільного життя на будьякім ступні розвитку. Як нема двох **зовсім** таких самих осіб під фізичним оглядом, так нема однакових в сто відсотках осіб під духовим оглядом. На фізичний і духовий стан одиниці впливають **тисячі різнородних чинників,** які в 100 відсотках в різних одиниць не повторяються. Коли порівняти народження людей із продукцією машин, то мусимо переконатися, що навіть при найбільшім прецизнім продукуванні машин того самого типу (скажім машин до писання "Ремінґтон") неможливо випродукувати двох **зовсім тотожних** екземплярів машини даного типу. Завжди знайдуться хочби мінімальні різниці, які знавець відразу пізнає. А людина — не машина. Тому можемо щодо людей говорити тільки про **подібність** окремих членів суспільства, а не про їх **тотожність.** Ця ближча подібність людей під фізичним і духовим оглядом уможливлює нам ділити людей в певні типи.

З одного боку різнородність "роду" (species) людини і з другого одночасна подібність деяких одиниць, як типів, причиняється до того явища людського співжиття, яке ми називаємо **"партійненням",** то є причиняється до витворення цих вужчих груп інтересів, як унутрі цілої спільноти, так всередині її окремих ширших груп. З етнології знаємо, що в первісних суспільних групах, тобто в так званих **примітивних ордах,** що є першим ступнем суспільного розвитку людини, панувала повна економічна рівність. В примітивній орді людина не продукувала засобів прожитку і інших предметів потреби, але брала їх **у готовім виді від природи.** Ціле господарство редукувалося до "збирацької чинности", тобто до збирання диких ягід, овочів, корінців, їстивних трав, малих звіряток (слимаків, хробаків і т. д.). Не маючи знання консервації свіжих плодів природи, людина при найбільшім успіху свого збирання для своєї родини не могла цих засобів поживи відложити на довший час і тому в тім стані господарства не могла витворитися значніша й

2) Етнологія — це наука, що займається порівнянням суспільно-культурного розвитку різних народів від найпримітивніших часів.

тривка різниця навіть у **консумції** цих готових плодів природи.

Не витворив цих різниць також дальший ступінь господарського розвитку: **примітивне рільництво.** Це тому, що продукція цих засобів поживи є **суспільна,** а по скінченні продукційного процесу кожна родина одержувала від роду (клану) свій уділ у пропорції для членів родини.

Таким чином у примітивній орді і в родово-племіннім суспільстві ("чистого" виду) з-правила нема **економічних** різниць між окремими родинами, що на лежать до цього суспільства.

Також під **суспільним** оглядом панує між родинами тої самої примітивної орди або роду-клану рівність. На чолі тої суспільної групи стоїть провід, який є тільки **першим між рівними.** Такий провід із факту свого провідництва не має ніякого економічного привілею, а навпаки з того поносить ще більше труду і мороки в примітивних відношеннях життя. Врештою цей провід є виборний і мусить кермуватися загальними моральними нормами і звичаями, що виросли органічно впродовж віків і мають велику силу в житті цих примітивних суспільств.

Як бачимо, в примітивній орді і в родово-племіннім устрою чистого типу існує в суспільстві як економічна, так і суспільна рівність. Не зважаючи на те, навіть на тім ступні економічно-суспільного розвитку людини вже існує **партійнення.** Воно виникає при обговоренні певних проєктів господарства (вибір нових районів збирання плодів у випадку вичерпання дотепрішньої своєї території; вибір нового лісу для корчування під спільне примітивне хліборобство; вибір часу обрібки поля чи збору збіжжя і т. п.). Такі різниці проявляються також при чисто суспільних справах (наприклад, питання активної оборони перед нападом чужої групи чи відступу перед нападом і т. д.). Маючи, так сказати, різні голови, члени примітивної суспільної групи мають також **різні погляди** на полагодження даних справ. Звідсіль витворювалося при**мітивне партійнення,** подібно, як творилися також всякі інші суспільні інституції в покищо **примітивнім** виді.

Можемо зробити заключення, що як по вислову Аристотеля[3]), потвердженому новітньою соціологією, людина є істотою **суспільною** із самої природи, так і з самої природи свого роду (спецієс) людина є **істотою партійною.**

Витворені різниці поглядів мають своє джерело, так би мовити, в різницях духового механізму одиниць, а одночасна подібність певних типів тих різниць приводить також до подібности поведінки тих осіб, у якійсь справі. Це ґрунт творення примітивних партій.

Однак ми помилялися б, коли ми думали б, що партійнення в такім примітивнім суспільстві має виключну **раціональну** основу. Воно не було вирозумоване на підставі порівняння поглядів тих чи інших одиниць на дане питання, яке треба було розв'язати в житті даної суспільної групи. При всім демократизмі примітивної орди і родово-племінного устрою їх характеризує сильне заакцентування третьої вродженої прикмети людини: її **релігійне почування.** Людина від самої своєї появи на світ була релігійною істотою і вірила в діяння вищих від неї і незрозумілих для неї сил, які проявлялися не лише великими

---

[3]) Славний грецький філософ і учений; жив у часі 384 до 322 роках перед народженням Христа.

силами природи, але також через діла і слова спеціяльно одарених одиниць. Ці одиниці мали для себе надзвичайне довір'я частини членів даного суспільства і ці члени приймали на віру погляди цих одарених одиниць на ту чи іншу справу. Це були як примітивні **медики** чи пак **характерники,** так і ті одиниці, яким вдалося винайти нове знаряддя, новий спосіб продукції в саді чи на ріллі, або які мали добре щастя в мисливстві або на війні. Такі одиниці вибирано провідниками, якщо їх повага була загально признана, або вони вели за собою **частину** роду — його "партію", якщо їх повага була лише частинна.

Однак "партія" навіть у найпримітивнішім суспільстві не могла б утворитися виключно на чисто харизмативній[4]) підставі відношення до особи свого провідника. Завжди, поза чуттєвими моментами мусить бути ще й **раціональний** елемент: — духова згода з провідником щодо певних цілей.

3. ЧИ ПАРТІЇ Є КОНЕЧНІ?

Віра в провідників і **бажання уподібнитися до них** — це одна з важливих основ **первісного** партійнення. В обох перших стадіях суспільного розвитку (примітивна орда і родово-племінний устрій) не було **влади,** тобто права одного члена даного суспільства наказувати, а обов'язку решти суспільства тих наказів слухати. Виборний провід орди чи роду або племені спіралися в основі на добровільнім послідуванні, а не на примусі, який є характеристичною прикметою влади. Така примусова влада появляється щойно в стадії розкладу родово-суспільного устрою і розвивається вповні щойно в політичнім суспільстві, то є **в державі.** Тимто партійнення в примітивних суспільствах опирається головно на ірраціональнім[5]) елементі — на вірі в ласку богів для провідника, а не на організації членів на основі головно вирозумованої спільної програми і тактики.

Щойно в політичнім суспільстві, в державі, появляється влада, яка спирається на організованім апараті примусу. Тому в цім новім виді суспільства партійнення мусить приймати також **організовану** форму, бо тільки тим способом можна добитися впливу на державну організацію, або просто здобути державну владу в свої руки. **Політичні** партії могли отже появитися щойно в політичнім суспільстві, тобто в державі. Основною прикметою політичних партій є змагання до осягнення влади в державі або принайменше до осягнення впливу на неї, щоб перевести через владу свої суспільні бажання в державі.

Проте, ще довгі віки існування держави партійнення мало переважно примітивний характер: політичні партії це були переважно групи, оперті на ірраціональній вірі у провідника, а менше на раціональнім моменті спільної уложеної програми діяльности. З поступом росту раціоналізації життя в державі раціональний момент у партіях набирав постійної сили і нарешті в новітнім суспільстві став домінуючим у всіх політичних партіях. **Чиста** провідницька система партійнення таким чином в новітнім суспільстві вже не існує. Зате характер тих політичних партій новітнього

---

4) "Харизма" — слово грецьке. Воно означає надзвичайний дар богів для людини в формі пророцтва, чудесного лікування і т. п.

5) Ірраціональний = такий, що лежить поза межами розуму, то значить, що його не можна вповні розумом пізнати.

суспільства, де момент провідництва вибивається наперед, як основна прикмета, є доказом повороту назад у розвитку життя в державі, принайменше на якийсь час.

До вище згаданих **духових** чинників, які навіть у примітивнім суспільстві провадили з неминучістю до творення партій, долучаються в державній формі співжиття людини ще також чинники **економічні, політичні і культурно-релігійні,** що викликають сильніший ріст партійнення. Розвиток **демократичної** думки і демократичних державних устроїв стимулював дуже сильно ріст політичних партій, бо ж вибори без партій є не до подумання. Навіть у **монопартійній** державі в суті речі існує цілий ряд політичних партій. Це діється не лише **в підземеллі,** як рух опору проти панівної системи, але також явно під різними видами. Людська природа і суспільно-економічні чинники партійнення, вигнані дверми, втискаються в життя назад вікнами. Коли партійнення не може існувати на поверхні життя під власним іменем, то воно твориться під іншою формою нелеґально і неформально. В урядовій партії творяться в різній закритій формі окремі групи, що збираються коло тих чи інших провідних осіб монопартії і стають висловом певних інтересів. З другого боку повстають різниці думок, як певні теоретичні "ухили", які соціологічно не є нічим іншим, як виявом партійнення, загнаного поліційною силою в інші форми. Ця боротьба фактичних партій в одній монопартії має більш жорстокий і неморальний характер у порівнянні з свобідним партійненням навіть на низькім ступні розвитку державного і культурного життя. Досить пригадати собі ліквідацію групи Рема в національ-соціялістичній партії в Німеччині Гітлера, або численні масові ліквідації "ухилів" всередині комуністичної монопартії в СССР (група Шляпнікова, Троцького, Зінов'єва, Бухаріна, Рикова і т. д.).

4. ЯКІ Є РОДИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ?

Політична партія, це **організація** хочби навіть у дуже примітивній формі. Як слушно визначує Йоган Пленке, організація значить порядок: це є упорядкування многости в нову єдність. Головна проблема в такій єдності, зложеній з многости людей, це вияв волі і дії. Щоб група могла хотіти діяти, вона мусить це робити тільки за посередництвом свого органу, якому вона підчиняється. Інакше ніяка група ніколи діяти пляново не може. Тим органом може бути збір делеґатів і вибраний до керівництва комітет чи один голова. Відношення в партії, це відношення керованих до керівництва і навпаки.

З точки погляду організації партії є неоднакові. Це відповідає загальній людській природі, яка допускає в тім самім роді "homo sapiens" широку різноманітність[6]). Цей факт є також наслідком того, що суспільно-політичне життя народів виявляє різну комбінацію форм і змісту, викликану природними обставинами території, клімату, економічних відносин і історії культурно-суспільного розвитку.

Поділ політичних партій переводимо з різної точки погляду. Зробимо найважніший поділ:

А) ПРИМІТИВНІ І РОЗВИНЕНІ

Примітивні політичні партії є ті, в яких головним

---

6) "homo sapiens" — "людина розумна". Це назва людини взагалі, вживана в науці про тварини, для відрізнення від звірят.

вузлом є довір'я до особи провідника, що є висловом певних духових і матеріяльних інтересів групи.

Примітивні політичні партії не мають правильної організації і тому вони досить пливкі. Такі партії не мають упорядкованої **програми** для своєї суспільно-політичної діяльности у випадку, як партія осягнула б політичну владу в державі. Примітивна партія єднається звичайно біля одного чи кількох головних провідників та більшої кількости підрядних провідників, які пристали до головних. Провідники примітивної політичної партії єднають прихильників тільки біля одного чи кількох гасел з актуальної політики (наприклад: з якою державою бути в союзі, а проти якої воювати; яка має бути династія в державі; який має бути напрям податкової політики і т. д.).

Завжди провідник примітивної політичної партії мусить заповідати **успіх** своєї боротьби. У випадку неуспіху примітивна партія часто розлітається зовсім. Те саме діється також по смерті головного провідника, якщо його не заступить рівна йому силою духа особа.

Розвинена політична партія відрізняється від примітивної двома важливими моментами: 1) упорядкованою **програмою** та 2) правильною **організацією.**

Розвинена новітня політична партія має не лише систематично уложену програму, до якої існують ще широкі пояснення, але вона посідає ще часто свій специфічний світогляд. Партійна організація має також свій вироблений статут, в якім докладно визначено, в який спосіб твориться воля партії, які права і обов'язки мають всі партійні члени і окремі органи партії. Сильно розвинена партія посідає ще свій окремий сталий організаційний **апарат,** який складається із стало зайнятих і для тої цілі вишколених службовиків партії.

Розвинені політичні партії розбудовують свою окрему виховну систему, організуючи спеціяльні союзи **молоді,** товариства фізичного виховання і спорту, а часто з тих останніх організацій розвивають свою власну партійну **охорону.** Вони розпоряджають своєю партійною **пресою,** яка підлягає виключно директивам органів партії і то не лише періодичною пресою (щоденники, тижневики, місячники), але й власним видавництвом книжок. Преса, а особливо тижневики і місячники розробляють програмові проблеми партії і зі становища цеї програми насвітлюють політичні, економічні й культурні завдання нації.

4. ЯКІ Є РОДИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ?

Б) ПРАВДИВІ І ФАЛЬШИВІ

Правдивою називаємо ту політичну організацію, яка чесно й одверто чи то у своїй назві чи принаймні у своїх декляраціях визнає себе тільки за **частину** одного цілого політичного суспільства — **нації.** Коли політична організація признається до свого "часткового", тобто партійного характеру, то тим самим вона визнає, що також інші партії мають право діяти. Щойно разом з іншими партіями витворюється свобідно політичне життя даної політичної організації. Правдива партія визнає також публічно, що не вона єдина представляє волю нації і національну політичну думку, але що побіч партії, яка в данім періоді має за собою евентуальну більшість нації, мають право і навіть обов'язок діяти другі партії, які заступають **іншу думку,** що в майбутності може мати за собою більшість нації.

Не є правдивими партіями ті політичні організації, які всіми способами стараються не допустити до існування інших партій, або які виступають взагалі проти "партійництва". Такі партії звичайно голосять у своїй пропаґанді, що вони не є партіями, а "безпартійними" об'єднаннями, які репрезентують **цілу й неподільну націю,** хоча вони щодо свого впливу є навіть тільки меншинними групами. Такі неправдиві, нещирі партії залюбки називають себе "національними об'єднаннями", "національним фронтом єдности", і і т. п. Розуміється, що все залежить від **характеру** партії. Часом щира партія називає себе "об'єднанням".

Не є правдивою політичною партією також така політична організація, яка ставить собі за безпосередню ціль працювати не для добра своєї національної спільноти чи навіть для добра частини своєї нації, а головно для якогось **позанаціонального** цілого: наприклад для "світового пролетаріяту", і т. п. Це не торкається такої партії, яка зміряє до міжнаціональної співпраці (ліберальні демократи, соціялістичні демократи, християнські соціялісти і т. д.), якщо вони є **самостійні** і уважають себе частиною у відношенні до інших партій даної нації. Прикладом фальшивої партії є всі комуністичні партії.

Зовсім слушно підкреслює проф. Вальтер Зальцбах, що правдива партія визнає як теоретично, так і практично дискусію з іншими партіями, як засіб вияснення суперечних поглядів на суспільно-політичні питання в нації. Органом такої дискусії, де мають вирішитися суперечні погляди на цілі державної політики, є парлямент. Правдиві політичні партії відкидають насильний спосіб вирішення політичних спорів в середині нації, отже вони відкидають терор, пучі, насильні переводоти внутрі нації та зокрема братовбивство, як засіб своєї національної політики. Дискусія це засіб переконати інших. Внаслідок того правдиві партії відкидають також свідоме **очернення** противних партій **і обман** виборців. Таким чином правдиві партії мусять бути по суті **демократичні і** мусять признавати **чесний** політичний і навіть міжклясовий **компроміс.**

Фальшиві партії відкидають принципіяльно, явно або скрито, **чесний** компроміс, дискусію з іншими партіями та переконання. Вони уважають себе непомильними, а свої програмові тези непорушними догмами, які в потребі треба накинути іншим **силою.** Сам парлямент і навіть всяку свобідну дискусію (свободу слова, преси) вони трактують тільки як засіб у боротьбі проти свобідної дискусії і проти парляментаризму. Дискусію вони розуміють лише як **аґітацію** мас демагогічними засобами, перекрученням правди і просто вигадками, щоб створити відповідну атмосферу, в якій могли б здобути владу, а після того для них остає одинокий засіб: терор на впертих свідомих з іншого табору та обман для менше свідомих. Такими фальшивими партіями є всі партії фашистівського, анархістичного і комуністичного типу.

Бувають випадки, що якась партія є **частинно** правдива, а **частинно** фальшива. Цей випадок заходить тоді, коли в якійсь нації існують політичні партії, що збудовані не на соборницькому принципі нації, а на **територіяльно-провінціональній базі.** Тоді не знати, наскільки дана територіяльна партія дбає більше про інтереси одної територіяльної частини з пошкодженням соборних інтересів цілої нації, а коли вона дійсно заступає інтереси **цілої нації.** Така пар-

тія по суті не є відповідником інших **загальнонаціональних** партій, тобто не доповняє їх.

В) ПОВНІ І НЕПОВНІ

Повні партії **ті**, які охоплюють своєю програмою **всі** проблеми національного життя. Про неповні партії говоримо тоді, коли вони ставлять собі за ціль розв'язання якогось одного чи кількох разом зв'язаних домагань (наприклад: тільки переведення земельної реформи, заведення прогібіції алькоголевих напитків, заведення виборчого права для жінок, переведення законодавства про зрівняння прав різних рас і т. д.).

Такі по суті, хоч не формально, неповні партії були довгий час у **Великій Британії,** а ще тепер частинно існують в ЗДА. В Америці звикли до таких часткових партій, які виставляють свою програму для одної леґіслятивної каденції. Це **виборчі,** а не **тривалі** програми. При других виборах партія виставляє нову виборчу плятформу, яка може бути навіть суперечна з попередньою. Щойно при кінці минулого століття стали у Великій Британії творитися повні партії, які поза своєю виборчою плятформою мають **загальну програму на довшу мету** з певним світоглядним характером (партія праці із соціялістичним, партія консервативна з індивідуалістичним характером). В Америці партії мають специфічний характер. Вони є фактично **федерацією різних інтересів** господарства і провінцій, а в'яже їх сильно **традиція** і до певної міри наслідність партійної приналежности, а не якісь програмові і світоглядові підстави. Це відноситься до обох великих партій — республіканської і демократичної, в яких існують різкі суперечності поглядів на кардинальні суспільні справи.

На **европейськім суходолі,** як правило, в новітніх часах був панівний тип політичної партії повної, з охопленням всіх національних інтересів загальною і тривалою програмою із заокругленим світоглядом.

Г) ПОДІЛ ПАРТІЙ ЗА ЦІЛЯМИ І ЗАСОБАМИ

Опріч того ділимо політичні партії ще за **цілями,** які вони собі ставлять. Отож відрізняємо партії **суспільної перебудови** (різнородні соціялісти, анархісти, комуністи, клясократи і т. д.) та протилежні до них міщанського чи селянського типу і т. п.

Відповідно до цілей маємо також партії **клерикальні** й антиклерикальні, залежно від того, чи ті партії хочуть забезпечити більший вплив клерові на публічні справи, чи виключити цей вплив. З того становища можемо ділити партії також на **християнські** чи взагалі ті, які признають позитивну вагу релігії в суспільнім житті, а з другого боку партії **безбожницькі** (комуністи, анархісти, деколи міщанські антиклерикали і т. д.).

За цілями розрізняємо також партії **республіканські,** які ставлять собі за головну ціль державу в формі республіки, а з другого боку партії **монархістичні.** До цеї кляси поділу належать також партії **демократичні,** які головною метою уважають демократичний лад у державі, а з другого боку противні їм антидемократичні партії різних видів.

Дуже часто є кілька партій у даній нації, які мають зовсім ті самі або майже такі самі цілі, але зате сильно відрізняються **способами і засобами,** якими вони хочуть осягнути свої цілі. Ця різниця засобів саме доводить партії з такими самими цілями до найгостріших боїв між собою. З огляду на тактичні засоби досягнення цілей розрізняємо партії **революцій-**

ні і мирно-реформістичні; **радикальні** і помірковані; **терористичні** і леґалістичні і т. д.

Д) ВИРАЗНОКЛЯСОВІ І ЗАКРИТОКЛЯСОВІ

Нині в цілім світі знаходяться народи в стадії суспільства поділеного на кляси. В такім клясовім суспільстві кожна політична партія мусить, чи вона того хоче, чи ні, стати на захист інтересів одної чи кількох кляс проти інтересів інших кляс свого суспільства. Розуміється, що з-правила дана партія, стаючи на захист інтересів одної із кляс свого національного суспільства, є переконана глибоко, що вона діє одночасно для добра цілої нації. В такому змислі кожна партія висловлює якийсь клясовий інтерес і тому кожну політичну партію можемо також інакше назвати організацією оборони певних суспільних інтересів.

Різниця щодо того між окремими політичними партіями є тільки така, що одні партії **явно** признаються до свого клясового характеру, а другі свій клясовий характер всіми способами закривають.

Треба ще мати на увазі, що бувають партії, які заступають виключно інтереси **одної кляси.** Це партії одноклясові, або вузькоклясові. З другого боку діють партії, метою яких є захист інтересів **кількох** кляс. Це партії многоклясові або ширококлясові. До перших належать міщанські, робітничі, селянські, промислові, купецькі і т. п. партії. До других належать партії "робітного люду" (селян, робітників, умових працівників разом) ,широкі міщанські партії (промисловців, купців і банкирів і т. п.).

При цій нагоді треба підкреслити, що "Комуністична Партія Совєтського Союзу" є зручно прикритою вузькоклясовою партією кляси російської совєтської бюрократії, яка тепер числить біля 15-20 мільйонів душ. Ця партія для прикриття своїх вузькоклясових інтересів називає себе "партією трудящих СССР", де, мовляв, нема тепер ніяких кляс, але насправді в СССР панує найбільш різкий клясовий поділ до кляси невільників у таборах невільничої праці включно (до 15 мільйонів дорослих осіб).

Е) СВІТОГЛЯДОВІ І БЕЗ СВІТОГЛЯДУ

Цей поділ розрізняє політичні партії із становища, чи вони поза програмою політично-суспільною партії **суспільного консерватизму** (всякі консерватисти мають ще певні спільні світоглядові принципи. Европа знає світоглядові партії як панівний тип політичних організацій. В Америці обі великі партії не є світоглядові в тім змислі, що їх не різнить світогляд, а тільки виборча плятформа. Світоглядовими партіями в Америці є лише малі партії (комуністична, ліберальна, соціялістична).

6) ОРГАНІЗАЦІЙНІ РІЗНИЦІ ПАРТІЙ

З організаційного становища (яке часто випливає із світоглядових принципів) поділяємо політичні партії на масові і вузько-елітарні. Опріч того із становища леґальности розрізняємо партії **явні,** леґальні і партії конспіративні, нелеґальні.

Партії можуть бути організовані в **демократичний спосіб** (без огляду на те, чи вони явні чи конспіративні). Тоді в них провід кінець кінцем висловлює лише волю більшости членів партії. До певної міри такий провід може сказати про себе, як це висловлює один з німецьких соціялістичних провідників: "Я мушу слухати робітничої кляси, бо ж я їх провідник". В демократичних партіях провід партії уважає себе за

експонента (викладника) інтересів нації, а не за дириґента тими інтересами.

II
УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ
У НОВІТНІХ ЧАСАХ

1. ВИЗНАЧЕННЯ НАШОГО РОЗГЛЯДУ

Предметом нашого розгляду будуть тільки українські політичні партії з XIX і XX сторіч. Обмежуємо наш розгляд тому, бо дослід наших політичних партій від початку нашої державности (від VII сторіччя по Христі починаючи) був би надто обширною працею, яка вимагала б таких матеріялів, що їх на еміґрації не можна мати під рукою. Все ж таки треба принайменше коротко дати характеристику політичних партій в нашім середньовіччі і в нових віках.

В середніх віках нашої історії політичні партії діяли спочатку переважно в примітивнім виді. В дальшім розвитку вони підносяться вище, мають зародки деяких політичних програм, але все таки не виходять із стадії переважної примітивности. Найбільше партії були розвинені в тім періоді нашої історії в Київщині і в Галичині.

В періоді литовсько-руської держави і польської окупації партії набирають більш програмового характеру, відділяючися від осіб (партія оборони національних прав і партія угодова, партія православна й католицька і т. д.). Ще вище піднявся розвиток партій у періоді козацької держави (партія Запорожжя, партія городового козацтва, партія старшин, партія самостійницька, партія туркофільська і т. д.). Але й цей період нашої історії ще не знає вповні розвиненої політичної партії. Це сталося щойно в найновішім періоді українського національного життя, а саме в половині XIX-го століття.

Слід підкреслити, що політичні партії в повнім розвитім виді також в інших народів Середньої і Східньої Европи є появою щойно XIX-го століття. Таким чином під цим оглядом Українці не є особливо спізнені.

На цьому місці підкреслюємо виразно ще раз, що наш розгляд є чисто **соціологічний.** Тому не слід від нас очікувати тут **політичної оцінки** поодиноких партій, про які тут буде мова, тобто ми не будемо спинятися над питанням, чи така або інакша конкретна партія відіграла чи відіграє в українськім житті "позитивну" чи неґативну ролю. Така оцінка належить до політичної історії або політичної публіцистики, а не до соціології.

2. ЗАРОДКИ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В НОВІТНІХ ЧАСАХ

Як українське національне відродження в ділянці **літератури** й науки зв'язане в своїх початках досить помітно з масонськими організаціями, так і зародків українських політичних організацій треба шукати в тім громадськім русі, що його викликали в Україні **масони.** Взагалі в умовах царського абсолютизму могли існувати незалежні суспільно організації лишень конспіративно. Першими такими організаціями по упадку української гетьманщини були саме масони.

Масонська організація по своєму характері є в основі морально-громадською організацією, однак у тих часах вона мала також на половину політичний характер демократичного напрямку. З початком XIX-го століття заснували масони в Україні перше політичне товариство "З'єднаних Словян". Товариство, як і весь

тодішній масонський рух, складалося виключно з вищих освічених верств суспільства — інтеліґенції, освічених поміщиків і дещо міщан. Це товариство мало на меті приготовити політичний переворот в цілій російській імперії разом з подібними гуртами в інших провінціях тодішньої Росії. Товариство змагало до заведення в російській імперії конституційного ладу. Основною рисою цього руху було з'єднання всіх Словян в одній державі з певними федеральними прикметами. Виразного значіння національної справи в товаристві підкреслено не було. Належали до нього члени без огляду на національне походження, але переважно Українці. Тому цього товариства не можна ще уважати чистою українською політичною організацією.

Це перше політичне товариство в Україні в XIX-ім столітті було розбите царським урядом разом з розгромом повстання так званих "декабристів" в році 1825.

Другим, але вже чисто українським політичним товариством, було Братство імені св. Кирила і Методія, зорганізоване в 1846-ім році в Києві Миколою Костомаровом, Паньком Кулішем і іншими. До цього Братства належав також Тарас Шевченко. Братство виробило вперше виразну українську політичну програму, а також соціяльну і культурну. Воно свідомо змагало до відновлення **української держави** у вільній федеративній спілці з іншими словянськими народами.

Це слов'янофільство Кирило-Методіївців було виразно звернене проти російського слов'янофільства. Наше Братство зміряло до розділу тодішньої російської імперії на окремі держави націй, а приступлення до спілки нових слов'янських держав зпоза границь царської імперії (Чехи, Словаки, Хорвати, Серби,

Болгари, Словінці) відбирало російській національній державі всяку перевагу в спілці. Внутрішній лад української держави мав бути демократичний: Україна мала мати свою республіку, з народним представництвом, із знесенням пануючого тоді під російською владою кріпацтва, із знесенням всіх станів і заведенням рівности перед законом. Національно-державні прямування можемо найкраще бачити з відозви Братства до українського народу, яку воно приготовило до розповсюднення. Ось вона:

"Браття Українці!

"1. Ми приймаємо, що всі Слов'яни повинні з собою поєднатися.

"2. Але так, щоб кожен нарід скомпонував свою республіку і управлявся незмісимо з другими так, щоб кожен нарід мав свій язик, свою літературу і свою справу суспільну; такі народи по нашому: Москалі, Українці, Поляки, Чехи, Словаки, Хорвати, Ілліро-Серби, і Болгари.

"3. Щоб був сойм або рада слов'янська, де б сходились депутати від всіх республік і там розважали і порішали такі діла, которі б належали до цілого союзу слов'янського.

"4. Щоб в кожній республіці був свій правитель, вибираний на роки, і над цілим союзом був би правитель, вибираний на роки.

"5. Щоб у кожній республіці була посполита рівність і свобода, а щоб станів не було зовсім.

"6. Щоб приймано депутатами і урядниками не по роду, не по достаткам, а по розуму і просвіщености, народними виборами.

"7. До того, щоб св. віра була основою закону і суспільної справи в цілому союзі і в кожній республіці.

“Оце вам, браття Українці обох сторін Дніпра, подаємо на увагу. Прочитайте пильно і нехай кожен думає, як до цього дійти і якби ліпше воно було. Як багато голів, то багато розуму, кажуть. Коли ви об цім станете думати, то в той час, як прийде пора говорити, вам Господь Бог дарує і уразуміє”.

Як бачимо, це програма в одночас і самостійницька і федеративна. Соціяльна програма навіяна духом оригінального християнського соціялізму. Програма не є русофільською. Навпаки, як сказано вище, вона змагає до розподілу російської імперії на окремі національні республіки, між якими мав би бути вільний союз рівних.[1])

У своїй основній ідеології, виложений у “Книзі Битія Українського Народу”, голосили братчики спеціяльне призначення України серед слов'янських народів так, що Україна являлася Месією-спасителем народів з огляду на свій демократизм традиційного козацтва.

Одначе Братство св. Кирила і Методія не мало змоги розвинути своєї організаційної діяльности. В 1847-ім році воно було розкрите припадково і розбите російською поліцією, а члени його арештовані.

Утворена по революції в Австрії на весні 1848 року у Львові **Головна Рада** не піднялася до ідейної висоти програми Братства св. Кирила і Методія. Її програма ограничувалася до здобуття територіяльної автономії тої частини українського народу, що жив в Австрії в трьох краях: Галичині, Буковині і на Закарпатті. Соціяльна програма була консервативна. Головна Рада не мала наміру використати конституційні можливості австрійської монархії, щоб організувати масу свого народу для політичного руху. Вона не мала належного зрозуміння для цеї справи, а всі свої надії покладала на свою політичну зручність у приєднанні ласки центрального австрійського уряду для здобуття ширших прав українського народу в Австрії. Австрійський уряд справді зразу до деякої міри ставився прихильно до домагань Головної Ради, але тільки для того, щоб мати в Українцях противагу до революційних рухів польської і мадярської шляхти і міщанства. Пізніше це відношення австрійського уряду змінилося, бо він зробив угоду з польськими шляхотськими елементами. Тим зворотом політики центрального австрійського уряду кола Головної Ради були сильно розчаровані і зневірені до тої міри, що дня 5-го серпня 1850 року Головна Рада власною постановою розв'язалася. Треба тямити, що в тім часі вже в Австрії була знову знесена конституція і знову панував цісарський абсолютизм, який ішов на згоду з аристократичними елементами проти плебейських рухів, яким був також весь український рух, бо ж український нарід був тоді зовсім без шляхти.

На Придніпрянщині прокинулося нове громадське життя щойно після повороту Шевченка із заслання. Однак політична думка не виливалася тепер у форму політичної організації на зразок колишнього Кирило-Методіївського Братства з повною програмою. Організація прибрала тепер форму **товариських клюбів,** які єднали членів без огляду на політичні переконання. Від членів вимагали лише того, щоб вони признавалися до українського народу та щоб вони зобов'язувалися працювати для його культурного посту-

[1]) З актів процесу проти братчиків видно, що Шевченко був провідником радикального крила Братства, а Костомарів — поміркованого. Шевченко був різкий “мазепинець” і самостійник.

пу. Ці товариські клюби були без окремих статутів і діяли нелеґально, бо царський російський абсолютизм не допускав до діяльности будь яких незалежних від уряду організацій. Коли в 1876 заборонено українську мову в друку і в публічнім вжитку та проголошено признавання себе до українства антидержавним вчинком, ці клюби сильно обмежили свою діяльність, щоб не наражувати своїх членів на арешти і депортації. Політична діяльність обмежувалася таким чином лише до одиниць. Такий стан тривав під російською окупацією аж до кінця XIX-го століття, не зважаючи на всі спроби великого політичного діяча на еміґрації в тім напрямі Михайла Драгоманова, щоб довести до організації політичного руху в Наддніпрянщині. Тиск абсолютизму російської окупації та загроза депортацій тероризували українську освічену верству до тої міри, що вона була нездатна в той час до ширшої організаційної акції чисто політичного характеру, обмежуючись до культурно-наукової праці.

У Західній Україні, під Австрією, після розв'язання Головної Ради не було взагалі ніякої політичної організації. Навіть у часі відновленої конституційної системи правління треба було ждати майже 10 років, поки в 1870-ім році оснувалося знову політичне товариство під назвою "Русская Рада" у Львові. Вже із самої назви видно, що це товариство було явно русофільського напрямку. Складалося воно майже виключно з греко-католицьких духовників, які були не лише політично, але й культурно русофілами, а також тихими симпатиками російського православія. Керували цим товариством крилошани митрополичої консисторії, яка була опанована тоді вповні москвофільськими впливами. Це політичне товариство було леґальне. Ні політичної ні соціяльної програми це

товариство в упорядкованім виді не мало. Товариство не мало зрозуміння до масової організації, визнаючи засаду елітарну: суспільним життям повинно руководити духовенство на чолі з консисторією. Вся діяльність товариства обмежувалася до писання меморандумів до уряду у Відні та до переводження виборів, опертих тоді виключно на куріяльній системі з перевагою шляхти. Вибори переводили парохіяльні уряди у компромісі з державною адміністрацією. Цікаво зазначити, що в той час віденський уряд підтримував москвофілів, бо чисто народовський український рух був у своїх початках сильно демократичний, коли тим часом москвофіли були консерватистами.

Чисто український національний рух — "народовці" — стояв окремо поза "Русскою Радою". Вона не хотіла приймати народовців до себе. Однак самі народовці не творили спочатку своєї окремої формальної організації. Аж в 25 років по відновленні в Австрії конституційної ери із свободою організацій оснувалася у Львові **"Народна Рада"** — (жовтень 1885). Народна Рада прийняла організаційні засади ті самі, що їх мала "Русская Рада": елітарну засаду і консерватизм. Радикальними залишилися тільки в національній справі (зокрема в справі української мови). Соціяльно і політично вони в тім часі вже були консерватистами. Різниця була ще та, що коли москвофільське політичне товариство було в першу чергу оперте на духовній інтеліґенції, то Народна Рада опиралася головно на світській інтеліґенції недавно вихованій. Селян у Народній Раді не було зовсім, а міщан кількох. Щойно в 1890-ім році, після проголошення угоди Народної Ради з австрійсько-польським намісником ("нова ера") приступила до Народної Ради також більша кількість греко-католицького духовенст-

ва і то головно під натиском єпископів, які станули за "новою ерою". Все ж таки в цім році найвищого розросту Народної Ради число її членів у цілім краю не досягало цілої тисячі осіб. При тому треба мати на увазі, що в тім часі було в наших парафіях понад 2,000 духовників, понад 1,000 народних учителів і коло 1,000 інтеліґентів з середньою і вищою освітою, отже разом коло 4,000 інтеліґентів самостійно чинних. З того числа формально до народовців у тім часі признавалася лише една четвертина. Решта стояла тоді під москвофільським впливом.

Народна Рада також не мала ніякої упорядкованої програми. Вся її програма зводилася до таких чи інших деклярацій і промов її провідних членів у соймі чи поза соймом.

3. ОРГАНІЗАЦІЯ НОВІТНІХ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Першою в модерний спосіб організованою політичною партією, що була оперта на повній упорядкованій програмі політичній, соціяльно-економічній і культурній, була **Українська Радикальна Партія,** яка відразу поставила собі завдання бути партією **масовою,** щоб при допомозі політично організованої маси добитися національно-державного і соціяльного визволення українського народу. Вона оснувалася 4-го жовтня 1890 року на конґресі у Львові під головуванням Івана Франка і при співкерівництві Михайла Павлика. Другою з черги модерною політичною партією була **Українська Національно-Демократична Партія,** заложена у Львові в грудні 1899. Третьою з черги була **Українська Соціял-Демократична Партія,** початок якої сягає року 1899, але перший її з'їзд і ухвалення програми сталися щойно в 1903-ім році. Все те партії

Західньої України, основані під впливом політичної науки і діяльности Михайла Драгоманова. Українська Радикальна Партія постала під його безпосереднім впливом і духовим керівництвом, а інші розвинулися з широкого середовища цеї партії пізніше.

У Східній Україні почалася організація модерних політичних партій пізніше, під впливом політичного розвитку Західньої України, щойно від 1900-го року. Тоді в лютні 1899 року створилася в Харкові **Революційна Українська Партія,** до якої належали всі активніші українські діячі того часу, але переважна частина цеї партії була молодь. Партія мала сильний соціялістичний акцент і тому в ній містилися також яскраві соціялістичні елементи. Однак рішучі соціялістичні елементи і симпатики соціялізму не могли вміститися довше в одній партії. Незабаром почався в Революційній Українській Партії розкол, який з одної частини партії довів до створення нової партії під проводом Миколи Міхновського, а саме **Народної Української Партії.** Оставша частина Революційної Української Партії діяла далі під старою назвою, але в 1905-ім році ця партія переіменувала себе на **Українську Соціял-Демократичну Робітничу Партію,** яка прийняла марксівську пролетарську програму .До неї належали далі такі визначні особи, як Микола Порш, Володимир Винниченко, Симон Петлюра, Ісаак Мазепа і інші.

В пізніших часах, зокрема в революційні часи 1904-5 років, були в Східній Україні спроби організувати ще інші політичні партії, як Українську Радикальну Партію (творцями її були Сергій Єфремів і Борис Грінченко), потім Українську Демократичну Партію. В 1906-ім році обі ці партії об'єдналися в одну **Українську Радикально-Демократичну Партію.** Однак всі ці спроби не пережили періоду пореволюційної реак-

ції і вони заниділи під новим терором царського уряду. Цю реакційну добу пережили формально і фактично лише дві політичні організації: УСДРП і нова — **"Товариство Українських Поступовців",** куди вступили ті діячі, які не визнавали марксизму, а які давніше не належали до ніякої партії або належали до УРДП. До останньої організації вступили Сергій Єфремів, Борис Грінченко, Михайло Грушевський і інші Побіч тих двох політичних партій **краєвого** характеру існували в Східній Україні ще окремі **місцеві** громади українських **соціялістів — революціонерів,** подекуди навіть досить активних, але вони аж до 1917-го року не створили одної краєвої організації. Опріч того існували ще деякий час революційні **непартійні** організації: 1) **Українська Народна Обнова** що пропаґувала повстання під гаслом "Самостійна Україна". Оснувала її одна група РУП. Вона була зліквідована російською поліцією в 1905-ім році. 2) **"Оборона України",** яка також довго не потривала.

Політична організація **масового** характеру в Східній Україні могла переводитися щойно від Великої Революції в 1917-ім році. Тільки УСДРП, що розвинула дещо ширшу діяльність після 1905-го року, маючи готовий апарат з-перед Великої Революції, могла зараз в 1917-ім році розвинути живу партійну діяльність і тим пояснюється її перший успіх. Товариство Українських Поступовців перетворилося через кілька етапів в Українську Партію Соціялістів-Федералістів, куди входили такі діячі, як Єфремів, Ніковський, Матушевський, Дмитро Дорошенко, Олександер Лотоцький, Максим Славінський, Олександер Шульгин, Арнольд Марголін і інші. За цими двома партіями стали творити свою краєву організацію українські соціялісти-революціонери, створивши формально 4-го квітня

1917 Українську Партію Соціялістів — Революціонерів. До цеї партії належали тоді такі діячі, як Микола Ковалевський (голова першого з'їзду), Павло Христюк, Ісаак Базяк, Дмитро Ісаєвич, Олександер Севрюк, Микола Шраг, Микола Чечель, Михайло Полоз, Микита Шаповал, Никифор Григоріїв, Іван Паливода і Пилип Пилипчук.

Крім цих трьох партій, що почали по революції в 1917 році свою ширшу діяльність, але які мали коріння в минулих роках, виступили на арену політичного життя щойно в 1917-ім році ще такі партії:

1). Українська Партія Самостійників-Соціялістів. Вона постала з колишніх членів Народної Української Партії Миколи Міхновського. Її перший місцевий з'їзд відбувся аж 6-го листопада 1917 у Полтаві, а щойно 3-го грудня 1917 відбувся її перший краєвий з'їзд. До проводу цеї партії належали такі діячі, як інженер Павло Макаренко, адвокат Панас Андрієвський і лікар Іван Луценко. В своїй програмі партія заявлялася за націоналізацію промислу і землі. В державних справах партія на своїм першім краєвім з'їзді ухвалила домагатися повної державної самостійности Української Народної Республіки. Хоча партія називала себе соціялістичною, то фактично вона про соціялізм поза програмою в своїй пропаґанді говорила мало, а більше спинялася на національній справі.

2). Українська Демократично-Хліборобська Партія. Вона мала свою першу повітову організацію на Полтавщині від червня 1917. Належали тоді до неї Сергій Шемет і В'ячеслав Липинський. Краєвою партією вона стала щойно в 1918 році.

3). Українська Трудова Партія постала в жовтні 1917 і складалася головно з кооперативних діячів.

4). Українська Народна Партія оснувалася при кін-

ці грудня 1917, але на ширшу арену незабаром вийшла із зміненим іменем, бо опінія стала протестувати проти того, щоб вона присвоювала собі назву партії з 1900-их років. Тоді ця партія перезвала себе на **"Українську Федеративно Демократичну Партію".** До її проводу належали проф. В. Лучицький і В. Науменко, що входили колись до "Старої Громади".

5). Українська Народно-Республіканська Партія основувалася щойно в 1918. р.

Опріч вичислених 5 українських політичних партій основувалися під час Великої Української Революції ще такі дальші партії:

6) Союз Хліборобів-Власників. Він оснувався щойно в 1918 році. Переважно до нього належали російські і польські поміщики, бо національно свідомих поміщиків-Українців було дуже мало. Тому ця організація мала російський і навіть анти-український характер.

7) Союз Дрібних Хліборобів оснувався також щойно в 1918-ім році.

Коли до того числа нових партій дочислити ще 3 "старі" партії (УСДРП, УПСР, УПСФ), то будемо мати в Східній Україні до часу совєтської окупації 9 краєвих партій (Кубань тут не вчислена). Коли ж ще взяти на увагу, що УСДРП та УПСР в 1919-ім році поділилися на три майже самостійні течії (ліву, центральну і праву), то будемо мати фактичних 13 партій. Це було б, як на українські відносини, трохи забагато партій. Для порівнання пригадуємо, що в тім самім часі в Галичині було всього 4 партії і один новотвір, при чому в Галичині не було в тодішніх партіях поділу на "крила".

III.

ХАРАКТЕРИСТИКА ПАРТІЙ СХІДНОЇ УКРАЇНИ

А.) СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПОДІЛ ПАРТІЙ

Усі вичислені вище партії в Східній Україні мали упорядковану програму та організацію. (Краєві З'їзди Центральні Комітети). Тому всі ці партії треба уважати за розвинені партії (а не примітивні).

Кожна з тих партій хотіла відразу бути **світоглядовою;** тому кожна з них дбала про те, щоб якнайсильніше всюди підкреслювати навіть дуже дрібні світоглядові різниці у відношенні до інших партій.

Це явище підкреслювання дрібних різниць між партіями є загальним явищем у всіх молодих партій. Відносно беручи, всі українські політичні партії у Східній Україні були молоді і звідсіль походить ця гостра партійна боротьба, принайменше в теоретичних дискусіях між окремими партіями в часах 1917-20 років. Річ ясна, що ті різниці сприймали лише провідники партій, бо рядові члени не мали коли і з чого глибше пізнати основи свого партійного світогляду та зрозуміти глибші світогрядові різниці інших партій. Різниці "на долах" сприймалися дуже загальниково і звичайно вони відносилися до **тактики** партії, а не до програми й світогляду (питання йшло завжди: "яка плятформа партії" до тої чи іншої практичної проблеми життя, а не світогляду). Причина того стану справи лежала в тому, що не було змоги скоро випродукувати партійну політичну літературу, а навіть розвинути свою періодичну пресу. Вийнятком з того правила були три старі партії — УСДРП, УПСФ і УПСР,

— які мали дещо своєї політичної літератури і свою пресу, хоча вироблені яскраві різниці світогляду існували лише між соціял-демократами, як марксистами, і соціялістами-революціонерами, як народниками.

Вузькоклясовий характер мала тільки УСДРП ("пролетарська") та партії селянські. Всі інші партії ставили собі за ціль заступати інтереси кількох кляс (УПСР, УПСФ, УПСС) або й цілу націю.

Всі партії Східної України були **повними** партіями, тобто вони своїм світоглядом і програмою намагалися охопити **цілість** національного життя: політичну, соціяльну, економічну і культурну ділянки. **Частинних** партій, які ставили б собі за ціль розв'язання тільки якогось комплексу проблем (наприклад, лише аґрарну реформу і т. п.) в Східній Україні не було. Навпаки, тут була схильність, у протилежності до американського типу партій, займатися всіми, навіть найменшими явищами суспільного життя в програмі партії, хоча ці подробиці можуть стати практичними аж за сотні років.

Всі ці партії були **правдивими** партіями, бо вони виразно признавалися до того, що вони є лише **частиною цілого** політичного національного суспільства і допускали також на практиці, а не лише в теорії існування інших політичних партій. Партійне змагання полягало в тому, щоб шляхом переконання громадян забезпечити за своєю партією більшість народу при виборах. Навіть наймолодша українська партія, — Українська Комуністична Партія, — що створилася вже під совєтською окупацією в січні 1920-го року, з колишньої фракції незалежних соціял-демократів, допускала теоретично і практично існування також інших партій, хоча ця партія стояла на теоретичній "радянській плятформі". Щойно пізніше, ця партія прихилилася до плятформи диктатури "трудових кляс", допускаючи однак дальше існування внутрі "трудової демократії" існування різних радянських партій. Ця партія ставила собі за ціль в першу чергу добро українського суспільства, хоча й обстоювала загальну комуністичну доктрину про світову комуністичну революцію пролетаріяту.

В наш розгляд ми не беремо **"Комуністичної Партії большевиків України"** зовсім з тої причини, що це не була і дотепер не є самостійна партія, а тільки обласна партійна організація чужої партії з чужим партійним центром диспозиції — Російської Комуністичної Партії большевиків, яка після формального утворення "Союзу Совєтських Соціялістичних Республік" перезвала себе у "Всесоюзну Комуністичну Партію большевиків, а на 19-тому з'їзді назвала себе "Комуністичною Партією Совєтського Союзу". Опріч того ця по назві "партія", а в дійсності організація чужої партії, в розгляданий нами історичний період Східньої України в роках до повної совєтської окупації в листопаді 1920, була по свому національному складу членства майже виключно партією **Росіян.** Ми ж беремо під розгляд тільки ті партії, які мали або виключний або переважний український національний характер.

Щодо **тактики,** то всі українські партії у Східній Україні були менш чи більш **радикальними.** Найбільш радикальними були УСДРП і УПСР, потім ішли по порядку УПСФ, УПСС і інші. Найбільш консервативною була партія хліборобів-демократів, хоча тільки в розумінні **тодішніх** відносин. Ні одна з них не виступала виразно проти революції, як такої; вони різнилися тільки щодо **ступня** революційности. Поділяючи партії на "праві, центрові і ліві", в **тодішніх** українсь-

ких відносинах ми зарахували б на саме праве крило хліборобів-демократів, за ними Українську Народну Партію (що створилася літом 1919), а за нею Українську Народно-Республіканську Партію. До "центру" ми зачислили б УПСФ, УПСС та "Українську Селянську Соціялістичну Партію", (що створилася весною 1919 під проводом інж. Архипенка). До "лівиці" треба було б зачислити всі інші соціялістичні партії. Коли однак ми брали б **нинішні** европейські відносини, то ми мусіли б всю тодішню українську правицю зарахувати до "центру". Якщо йдеться про відношення до "революції", то революційні гасла брали поважно тільки дві партії — УСДРП і УПСР та їх ліві фракції, але й вони серйозно пробували переводити свої програмові революційні постуляти щотільки від кінця 1918-го року. Це ми говоримо про соціяльну революцію.

Якщо йдеться про **політично-національну** революцію, то по суті революційними були всі тодішні українські політичні партії. Соціяльній революційній діяльності соціялістичних партій перешкоджувала дуже складна національно-державна ситуація України, яка тоді була загрожена різними імперіялізмами (російським червоним і білим), німецьким кайзерським, польським (Пілсудського і т. д.). Тим дасться пояснити факт, що програмово соціяльно-революційні партії на практиці ухилялися від реалізації своїх програм у тодішнім державнім будівництві. Деякі політичні діячі воліли **еміґрувати з Української Держави** закордон, як боротися проти іншого політичного напрямку державного уряду (Володимир Винниченко після уступлення із Директорії УНР, Микита Шаповал після уступлення з міністерства земельних справ, Сергій Шемет, В'ячеслав Липинський, Дмитро Донцов,

Володимир Дорошенко, Володимир Левинський і інші).[2]

Явної консервативної партії в роках 1905-1920 в Східній Україні поміж українськими партіями не було ні одної. Навіть хлібороби-власники, якщо йдеться про членів-Українців цієї партії, не важилися говорити про те, щоб в Україні під політичним і соціяльним оглядом все остало по старому.

Всі ті партії були щодо погляду на форми держави — **республіканцями.** Ні одна політична група Українців у той час не заступала програмово монархізму. Щойно на еміґрації в році **1920** виступили В. Липинський і С. Шемет з проповіддю української монархії, пропагуючи кандидатуру Скоропадського Павла і його роду. За часів режиму Павла Скоропадського, як гетьмана, в самій Україні ніхто з його прихильників ні він сам навіть не натякували про монархістичні тенденції цього режиму.

Щодо питання, кому має належати **внутрішня суверенність,** то всі тодішні партії в Східній Україні признавали право внутрішньої суверенности **народові** в державному розумінні. Це значить, що всі тодішні українські партії по суті були **демократичними.** Різниця між партіями щодо питання демократії була в тому, що соціялістичні партії заступали побіч принципів **політичної,** також ще принципи **соціяльної** демократії (в непартійному розумінні). Опріч того "праві" і "центрові" партії признавали в дану історичну

---

2) Треба підкреслити, що ні УСДРП ні УПСР в 1917-20 не пропонували переводити соціялістичний лад, а тільки звичайні, західньо-европейські реформи: 8-годинний день праці і аграрну реформу. Нічого більше.

епоху різний ступінь демократії для своєї держави. Щойно в 1919-ім році стала ширитися серед "лівих фракцій" соціялістичних партій теорія про те, що внутрішня суверенність належиться лишень "трудовому народові", а не всьому народові.

Щодо **засобів** політичної боротьби, то на практиці всі українські партії в Східній Україні до 1920-го року відкидали внутрішній **терор,** як засіб міжпартійної політичної боротьби. Не було випадку, щоб одна з партій виконала проти члена іншої партії терористичний замах з причини політично-тактичних різниць. В теорії визнавала терор, як засіб політичної боротьби, Українська Партія Соціялістів-Революціонерів. Але вона визнавала це тільки в теорії. До 1917-го року ця партія не виконала ніде ні одного терористичного вчинку проти якогось представника російської влади в Україні. Те саме відноситься також до організаіці "Українська Народна Обнова", яка теоретично визнавала стосування терору проти російської державної влади, але в практиці також вона ніколи ніде не виконала якогось замаху на протязі свого 5-літнього існування. Також "Організація Оборони України", до якої належав також відомий пізніше політик Микита Шаповал, а яка визнавала терор, не спромоглася на якийсь замах проти влади, а виконала єдиний зрештою замах проти **пам'ятника Пушкіна.** Інші партії відкидали терор принципіяльно, як засіб боротьби, визнаючи тільки всенародне повстання у відповідних для цього політично-соціяльних обставинах.

Українські партії визнавали лишень **революцію,** то є всенародне повстання, яке мало виявитися як сума і результат всіх виховних і підготовних заходів партії серед народних мас. Систематичний терор, як

засіб політичної боротьби, в тактику цих партій не входив, за вийнятком чисто **теоретичних** міркувань народницьких груп, які зрештою до практичного виконання своїх замахових помислів не дійшли. Микита Шаповал, одинокий, який виконав терористичний замах проти **пам'ятника** Пушкіна, у своїм передсмертнім творі "Ляхоманія" шукає за причинами того факту і знаходить їх у своїй теорії, що нібито **нижчі верстви не є здатні до революційних виступів взагалі, а до терористичних замахів зокрема.** До нижчих верств він рахує також всю українську інтеліґенцію, тому що її члени не займали ніколи керівного або незалежного становища в суспільно-економічнім житті (директори, власники земельних дібр, власники фабрик і т. д.). На стороні 131 згаданого твору він твердить: "Видатні революціонери в Росії — з вищих шарів, а не з селян, робітників і дрібних урядовців. Інтеліґенти з нижчих шарів рідко коли відзначаються сміливістю. Це покажчик їх рабського виховання і оточення. Характерний факт, — ні в нас, ні в Білорусів нема терористів, хоча ніде так багато не говориться про "боротьбу", як у нас і Білорусів". До рішального виховного чинника, який виховує Українців до рабства, зараховує Микита Шаповал також — церкву.

На наш погляд причин відсутности терористичного руху в українських організаціях у Східній Україні до 1920-го року включно слід шукати не в економічних і стисло клясових відносинах українського суспільства, але в його політично-ідеологічних прямуваннях. Хоча в Східній Україні стояла українська політична боротьба дуже сильно під впливом російських політичних ідеологій, то все таки в пункті політичного терору був серед українства панівним погляд Михайла Драгоманова, який рішучо відкидав револю-

ційно-терористичні організації з мотивів етики і політичної доцільности. Критика Михайла Драгоманова, яку він переводив постійно над російськими терористичними організаціями, була така основна, що вона здобула собі в Україні загальне признання. За Михайлом Драгомановом український політичний рух сприймав революцію, як **органічний суспільний процес,** який можна приспішити **масовою** освідомляючою і організаційною роботою та політичною масовою акцією, але який саме задержується і виродніє, якщо в політичнім русі беруть впливову участь такі групи, які беруться проповідувати свободу і пошанування людських прав — терором проти інакше думаючих на основі закаптурених партійних судів.

Безосновність твердження М. Шаповала видно найліпше в історії українського політичного руху в Західній Україні. В організованім радикалами і соціял-демократами масовім **генеральнім рільнім страйку в Галичині** в 1902 році, що становив епоху в селянськім русі в цілій Европі, як перший генеральний рільничий страйк, брали живу участь **світські інтеліґенти та нижчі сільські духовники,** то є ті, яких М. Шаповал зараховує до тих нижчих шарів, які нездатні до революційної боротьби. Одинокий в Західній Україні до 1918-го року замаховець був інтеліґент і то син священика. Після епохи 1918-1920 розвинувся в Західній Україні досить сильний терористичний рух з великим числом замахів, виконуваний **Українською Військовою Організацією,** а потім від 1930 Організацією Українських Націоналістів. Обі організації складалися в **4/5** з дрібної інтеліґенції, а решта з дрібних селян і робітників. Ця переміна наступила не з причини зміни **клясових** чи економічних відносин, якби хтось міг думати на основі твердження Микити Шаповала, а в наслідок того, що під впливом польського націоналістичного руху, а в другу чергу італійського фашизму та німецького націонал-соціялізму розвинувся тоді був у Західній Україні новий націоналістичний рух, який відкидав цілу доктрину Драгоманова.

Закінчуючи цей соціологічний **поділ** українських політичних партій у Східній Україні, уважаємо за конечне підкреслити, що також у часі державного будівництва в роках 1917-1920 ні одна українська партія не стосувала проти інших партій методи братовбивства. Такі вчинки траплялися тільки з рук невідомих злочинців, яких ніхто не брався боронити і які до тепер невідкриті (вбивство повстанців на чолі з Дяченком і т. п.).

Б) СТУПІНЬ ОРГАНІЗОВАНОСТИ ПАРТІЙ

До 1917-го року тільки УСДРП мала правильно збудовану організацію на основі реєстрації членів, їх приймання і виключування, партійних гуртків, на чолі з центральним комітетом партії. Це також єдина партія, що мала в своїх рядах робітників від варстату, хоча цих останніх було в партії дуже мало. Не зважаючи на зв'язки з професійними спілками і на присутність в партії робітничих елементів, партія мала інтеліґентський характер. Все ж таки ця партія мала значне число симпатиків серед національно свідоміших робітників, які не хотіли іти з російськими робітничими партіями. Цих симпатків здобула собі партія довгою виховною роботою і літературою. Опріч того УСДРП мала чисельний штаб інтеліґентів вишколених у довгій політичній роботі. Українська Соціялдемократична Робітнича Партія (УСДРП) утримувала живі зв'язки із українським соціял-демократичним ру-

хом у Галичині, де друкувалися численні видання партії і потім нелеґально їх перевожено за Збруч. Значна частина провідних членів цієї партії довший час перебували в Галичині (Володимир Винниченко, Симон Петлюра, Меленевський, Юркевич), а деякі таки зовсім на стало оселилися в Галичині (Володимир Дорошенко, Дмитро Донцов — Чорний, Скоропис Йолтуховський). Інші придніпрянські партії мали свої бази також у Львові, але вже не так сильні, як УСДРП.[1])

УПСР, як **краєва** партія, була дуже молодою організацією, але з часів гуртківства мала деяку кількість інтеліґентів з політичним вишколенням. Робітничих чи селянських членів ці гуртки до 1917-го року мали дуже мало, а стали їх собі здобувати масово щойно від революції в березні 1917 року.

Товариство Українських Поступовців чи пак пізніша Українська Партія Соціялістів-Федералістів (УП СФ) була чисто інтеліґентською організацією. До неї належав квіт української інтеліґенції на чолі з професорами університету і іншими інтелектуалістами. Її духовим провідником був пізніший член Академії Наук Сергій Єфремів, що вийшов з радикального руху драгоманівців. Деякий час до ТУП належав Мих. Грушевський. Одначе не зважаючи на високий інтелектуальний провід партії, вона не мала практики у стику з масами і тому не могла здобути впливу на них. Вона так і остала чисто інтеліґентською партією. Те саме відноситься до всіх інших партій, за винятком хліборобів-демократів, які мали зв'язки з заможнішим селянством на Полтавщині.

---

1) Від одного з гуртків УПСР був у Львові делеґатом Микола Залізняк.

Щойно від березня 1917 року шукали ці партії гарячково зв'язків з народними масами. Найскорше дісталася до селянських мас Українська Партія Соціялістів-Революціонерів, до якої пристала від революції дрібна сільська інтеліґенція (кооператори, учителі і т. п.) та молодша міська інтеліґенція. УПСР скоро здобула для себе сильні настрої селянських мас, але вона не мала тривкої організаційної сітки, щоб ці маси охопити організаційно і здисципліновано повести за собою. Тому ці маси скоро мінялися в своїх настроях і розпливалися, зглядно дробилися на окремі громади, які жили своїм власним життям під проводом своїх місцевих провідників. Також УСДРП зараз по революції розгорнула широку масову діяльність, але, як партія чисто пролетарська по своїй програмі, вона могла здобути ширший шлях лише до робітництва, яке тоді загалом в Україні було нечисленне, зокрема українського роду.

Партійна **реєстрація** переводилася від 1917 року ширше, але переважно серед інтеліґенції. Серед селян, робітників і міщан не було кому переводити правильної організації, зглядно не було кому і коли реєстрованих членів **виховувати** та впливати на них політично по лінії партійної програми і тактики. Це відноситься особливо до УПСР. Як говорилося популярно, до УПСР записувалися відразу цілі дивізії війська, цілі громади і навіть волості. Однак з того ясно, що сказано вище, що така реєстрація членів партії була фікцією.

Ні одна з партій у роках 1917-1921 не розпоряджала своїм постійним **апаратом,** удержуваним з фондів партії. Функції політичних організаторів сповняли вибрані для того окремі члени партії, але вони мали інше постійне професійне заняття: учителі, коопе-

ратори, державні урядовці і т. д. Теоретично це давало б партіям навіть більшу живучість і уґрунтування серед народних мас, якби ці партії мали численніші **кадри** з вироблених і досвідчених партійних членів. Тим часом, як побачимо далі, партійні кадри були дуже малі і при тому не розпреділені пляново по всій широкій території України. Тому зв'язок з масами був слабкий, а виконання директив партії на місцях неточне, хитке або й ніяке.

Число зареєстрованих членів у відношенні до числа дорослого населення України було замале. На основі анкети з діячами різних партій того часу видно, що ні одна з партій не пересягала 5,000 дійсно зареєстрованих і здисціплінованих членів (фікційно зареєстровані цілі "громади" поминаємо). На переді стояла УПСР (коло 5,000 членів), за нею ішла УСДРП (коло 3,500), потім УПСФ, а там інші партії. Вплив партій сягав далеко і широко, але він був хвилевий, нестійний і мінливий. Ці впливи, то були тільки ближчі чи дальші **симпатики,** а не **члени** партії у властивім змислі. **Дисципліновані** члени партії це підстава політичної сили кожної партії і її успішної політики. Це вони визначають стабільність політики партії і її здоровий розвиток. Коли партія розпоряджає численною кадрою дисциплінованих членів, тоді нема в партійній політиці наглих скоків за такими чи іншими мінливими настроями мас, а навпаки, ці настрої мас вміє викликати сама добре зорганізована партійна кадра. На европейськім континенті, зокрема в Центральній і Західній Европі, прийнято до 1930-их років рахувати за норму правильної будови партії, коли вона мала коло 10% організованих членів з того числа дорослого населення, яке вона мала за собою при загальних виборах чи інших політичних акціях. Іншими

словами: якщо партія при виборах одержує 100,000 голосів, то вона організована нормально, коли має коло 10,000 організованих і дисциплінованих членів. Чим вищий той відсоток, тим ліпше для партії, але оптімум цього відсотка не повинен пересягати 20%, бо тоді це доказувало б, що апарат партії є замало рухливий, коли він на кожного організованого члена партії придбав лише 4 симпатиків для своєї політики. Така партія здатна до скорих політичних акцій, до наглого перевороту, до опору противникові, але з другого боку така партія має замало підстави в ширшій масі і при демократичних відносинах в державі уступає перед іншими партіями, що є зближені до нормального типу організованости. Знову ж партія з ненормальним станом організованости, тобто відсоток членів якої у відношенні до симпатиків є надто низький, не може повести успішного руху опору проти противників, бо її кадри є заслабі для опанування настроїв широких мас.[2])

Коли візьмемо під увагу число дорослого населення Східньої України (вище 18 років) в тих часах, а з другого боку цифри організованих членів українських партій, то відсоток організованости покажеться дуже низьким. От візьмім число голосів при виборах до Установчих Зборів в січні 1918. В цих виборах УПСР одержала понад 4,000,000 голосів. Від европейської норми це є далеко менший ступінь організованости.

В той час у Східній Україні була ліпше зорганізована лише одна партія, але чужа — Російська Комуні-

---

[2]) Треба узглядиити факт, що населення є "настроєне партійно", але його більшість не любить підчинятися суворій дисципліні партії.

стична Партія большевиків (РКПб), що пізніше виступала в Україні під фірмою "Комуністичної Партії большевиків України", хоча по статуту це була лише обласна організація РКПб.

Отож КПбУ мала в роках 1918-1919 кругло 10,000. Вона, правда, не могла здобути при виборах до Установчих Зборів в Україні багато голосів, але за те вона мала сильну кадру членів, якими могла легко маневрувати та паралізувати акцію українських партій. Одначе і це ще не дало цій партії можливости здобути державним замахом владу в Україні і **тільки збройна сила Совєтської Росії по трьох роках воєнної аґресії остаточно дала їй перевагу над незалежницькими українськими партіями, які підтримували Українську Народну Республіку.**[3]

У порівнанні з Галичиною в тому ж часі, а потім з цілою Західньою Україною після 1920-го року, східньо-українські партії виходять значно слабше. Західня Україна мала після 1920-го року около четвертини українського населення, але вона мала коло 40,000 організованих в політичних партіях і дисциплінованих членів, тобто в троє разів більше у порівнанні із Східньою Україною в роках 1917-20.

Ми знаємо причини того слабого розвитку політичних організацій у Східній Україні. Довга політична неволя і заборона Українцям друкувати по-українськи та творити свої політичні організації аж до 1905-го року — цей факт мусів вплинути фатально на політичну організованість в Східній Україні. Наслідком того навіть з вибухом революції в 1917-ім році ні одна українська партія не могла розвинути своєї **повної** діяльности: не мала своїх власних освітніх організацій, своєї виховної організації для молоді, не мала рішального впливу на професійні спілки, не мала розвиненої відповідної політичної літератури і т. д. Винятком щодо професійних спілок була новоутворена Селянська Спілка і Спілка Залізничників, що стояли під впливом українських соціялістів-революціонерів.

Характеристичним моментом всіх східньо-українських партій є факт, що вони не мали вироблених **селянських і робітничих діячів,** як політичних провідників на **національно-державну міру.** Всі селяни чи робітники-діячі виростали найвище на волосну, винятково на повітову міру. Не будучи виробленими в політичній школі дисципліни, яка набувається лише довгою політичною практикою, вони силою обставин робилися громадськими чи волосними отаманами, а рідко нагинали себе до дисциплінованої сітки політично-державної адміністрації чи військової організації Армії УНР. Під цим оглядом положення в Західній Україні було далеко корисніше. Там у конституційних відносинах Австрії виховалося дуже багато селянських і робітничих провідників на національно-державну міру, які могли мірятися під цим оглядом з кожним европейським народом. Вони могли бути такими ж прем'єр-міністрами, як Вітос у Польщі, Швеглá в Чехо-Словаччині, або Стамболійський у Болгарії. Тут виробилося багато парляментарних послів-селян, як Новаковський, Остапчук, Роґуцький, Гривнак, Тершаковець, Шекерик, робітники — Вітик і інші. Таких великих селян чи робітників в форматі всенаціональ-

---

[3]) "Ежегодник Комінтерна" за 1923 рік подає, що число членів Російської Комуністичної Партії (чи пак її обласної організації КПбУ) виносило в Україні в березні 1918 року — 4,364 члени, в жовтні 1918 р. — 5,014, а в березні 1919 — 16,363 члени. З тої кількости не цілих 3% членів були українського роду.

них провідників було неможливо виробити в Східній Україні в так короткий час політичної волі. Вони були тільки винятково.

В) СИСТЕМА ПАРТІЙ

На основі вище вичисленого ряду українських партій у Східній Україні, виходило б на перший погляд, що там було надто багато партій, коли рівняти це число з партіями в Західній Україні. І так було справді. Однак наслідком слабости кожної поодинокої партії ні одна з них не могла **сама** правити в державі власними силами. Тому був природний примус співпрацювати в **коаліції** з іншими партіями. З тої співпраці вироблялася певна політична система коаліції, яка в ідеальнім виді існувала за часів УЦРади. Українські Уряди того періоду були оперті на широкій коаліційній плятформі. Публічно не існувала тоді партійна боротьба за впливи. Вона велася радше закулісово. Полеміка щодо партійних програм між поодинокими українськими партіями велася тоді в льояльний спосіб, без зайвої гостроти і демагогії.

У часі режиму гетьмана Павла Скоропадського наступила консолідація партій наперед в формі вужчій — **"Український Національно-Державний Союз",** до якого належали всі українські національні партії опріч УПСР, УСДРП, Селянської Спілки і ще деяких груп. Цей Союз існував до травня 1918. Потім він перетворився на ширшу консолідацію, бо до нього вступили всі інші опріч хліборобів-демократів. Тоді ця консолідація прийняла назву **"Український Національний Союз".** Союз ставив собі завдання боронити національного характеру держави перед загрозою, яка існувала для цього від русофільської адміністрації режиму Скоропадського. Під натиском цього Союзу мусів перетворитися кабінет Лизогуба, покликуючи до себе кількох визначних українських політичних діячів (Дорошенка, Лотоцького і ін.). Цей Союз також формально проголосив повстання проти режиму гетьмана Скоропадського, вибираючи Директорію УНР. Після успіху повстання УНСоюз розв'язався. Тоді витворилася сильніша конкуренція партій і політична розтіч. Тісніша співпраця остала лише між УПСР і УСДРП, хоча вона не досягла того ступня, який існував за часів УЦРади. В соціялістичних партіях почали творитися фракції, які себе взаємно поборювали (в УПСР створилися аж три такі фракції). Не багато помогла пізніше спроба нового Українського Національно-Державного Союзу в Камянці з участю також Західньої України, бо до нього не приступили соціялітичні партії. Фактично вкінці 1919-го року перервався загальний зв'язок партій, бо в складних внутрішніх і міжнародних обставинах неможливо було знайти спільної політичної лінії. Щойно з початком 1920 року знову почалася спроба консолідації в формі Української Національної Ради в Кам'янці, а потім в урядовім органі — "Раді Республіки" в Тарнові. Спроби консолідації на еміґрації не могли зреалізуватися аж до початку 1930-их років, коли почато підготовляти організацію Всеукраїнського Національного Конґресу. Друга Світова Війна зглядно передвоєнна суматоха розбила цю спробу. Вона віджила щойно в формі Української Національної Ради в 1948 році, коли реорганізувався Державний Центр УНР.

Г) ПРОБЛЕМА ПАРТІЙНОГО ПРОВОДУ

Модерна, вповні розвинена політична партія має подвійну **віру:** 1) одну в свої загальні політично-суспільні **цілі** (максимальну партійну програму) і 2) дру-

гу віру у своїх **провідників,** які мають вести партію до успішної політичної боротьби за реалізацію тих загальних цілей. Програма й ідеологія політичної партії має побіч **раціональних** моментів також моменти **ірраціональні,** навіть до певної міри релігійні, хоча вони не в кожній партії проявляються однаково. Найбільше того ірраціонального елементу знаходимо в модерних партіях революційних, в розумінні глибокого й насильного наглого суспільного перевороту, отже в партіях соціялістичних, націоналістичних, фашистівських і комуністичних. В українських партіях Східньої України цей елемент віри в світоглядові канони бачимо в сильній мірі в УСДРП (віра в **марксизм**), в УПСР (віра в одиницю-**революціонера** та його моральні надвартості), в меншій мірі в УПСС (віра в націоналізм сполучений із соціялізмом).

Але ця віра в доґми партійного світогляду ще не вистарчає, як і не вистарчає раціональний елемент про реальність партійних постулятів. Щоб існувала успішна партійна **акція,** мусить ще бути сильна **організація,** яка в свою чергу неможлива без добровільної, але твердої **дисципліни.** Дисципліна в свою чергу опирається не лише на раціональнім елементі, але й на ірраціональнім — на вірі в свій **провід** і на почутті льояльности до нього. Весь час тут мова про партії в **демократичних** умовинах або про партії в недемократичних умовинах, але без влади, тобто без примусового апарату. Без такої віри в провід не буде ніяка партія довготривалою. Коли говоримо про **"провід",** то маємо на увазі **весь збір органів партії** — центральний комітет, конґрес партії, обласні й місцеві збори і комітети. **Авторитет** партійного проводу є подвійного роду: 1) з одного боку це є авторитет самої **інституції,** а з другого боку це авторитет **осіб,** зокрема

предсідників відповідних комітетів партії з головою центрального комітету на чолі. Хоча авторитет центрального комітету є авторитетом колективного проводу, то все одно весь провід з природи речі завершується завжди **одною** особою, — головою партії. Такий провідник партії мусить мати в очах членів партії згадану вище віру в свою спосібність. Він мусить відзначатися **вродженою** спосібністю до провідництва, відданістю для загальної справи, цивільною відвагою і знанням. Підбір провідника в центрі партії наступає шляхом **вибору,** але вибір з правила стверджує **факт,** що між членами центрального комітету дана особа вже й так виявила себе надзвичайними спосібностями на провідника даної партії.

Провідник мусить збуджувати **подив** не лише своїми чинами, але й своїм живим і писаним **словом.** Він мусить бути добрим промовцем і блискучим публіцистом. Члени партії подивляють духові прикмети свого провідника та стараються уподібнитися до нього.

Щодо питання партійних провідників у Східній Україні, то ми запримічуємо такі цікаві явища:

Виробленого авторитетного проводу, що черпав би всю повагу з інституції центрального органу партії чи з особистих прикмет, не мала ні одна партія у Східній Україні. Рішення центрального комітету партії чи партійного конґресу не мали для членів партії значіння закону, якому треба було б аж до його зміни повинуватися. В наслідку того тут не панувала засада, що в демократичній партії існує **свобода думки** в межах партійної **програми,** але при тому мусить існувати **єдність акції.** Українські партії у Східній Україні не мали виробленого **одного** авторитетного і безконкуренційного провідника в **центрі** партії. При-

чина цього явища лежить у тому, що партії були відносно молоді і тому і їх члени не мали часу особисто запізнатися та підпасти під виключний вплив одної з провідних осіб партії у центрі. Ширша партійна публіцистика була щойно в початках. Тому провідні особи не мали ще змоги здобути собі беззастережний авторитет і загальне довір'я членів партії.

Лише в самих початках революції, в 1917 році, коли український політичний рух опирався на нечисленних колах національно свідомої інтелігенції, провід міг усталитися легко. **Михайло Грушевський** був беззастережним головним провідником інтелігенції, без огляду на її партійні напрямки, бо серед тої кадри української інтелігенції ніхто не міг навіть мріяти про те, щоб авторитетом мірятися з ним. **Володимир Виниченко,** як популярний письменник, мав тоді з черги другий авторитет серед широких кіл інтелігенції. За ним ішов Сергій Єфремів і Симон Петлюра, бо оба були відомі, як публіцисти. Але коли партійне життя поширилося і коли в політичнім русі почали брати участь з рішальним голосом численні зовсім **нові люди,** які до революції мали мало або й не мали нічого спільного з українським національним рухом, то питання проводу в партіях стало непевним, бо нові люди стали рішати з тих чи інших спонук різно, не оцінюючи давних авторитетів, бо вони їх ближче не знали. Нові люди, без ближчого знання дотеперішніх провідників і без ніяких традицій політичного руху причинилися до захитання авторитету дотеперішніх провідників, а в слід за тим до захитання партійної дисципліни та до ослаблення політичних акцій своєї партії. Таким робом був захитаний і підкопаний авторитет давних провідників, а в заміну їх не міг у короткім часі революційних хвиль витворитися

відповідно сильний загальний авторитет нових кандидатів на провідників.

Тому партійні проводи в Східній Україні в роках 1917-20 стали незабаром лише проводами **колеґіяльними,** а не особовими. Голова партії не тішився в партії більшим впливом і авторитетом від всякого іншого члена центрального комітету партії чи навіть від одного з провідників в повіті. Хто **формально** був у ті переломові часи провідником, тобто головою тої чи іншої партії? На це питання сьогодня трудно відповісти навіть історикам політично-суспільного руху, бо у тодішній партійній пресі головство партії відступало взагалі на задній плян. Хто, наприклад, був головою УСДРП в ті чи інші роки революції? Винниченко, Порш, Чехівський, Петлюра, Ткаченко, Мартос, Мазепа, Мазуренко? Хто в них був фактичним провідником? Або в УПСР: Микола Ковалевський, Всеволод Голубович, Чосник, Одрина, Григоріїв, Микита Шаповал, Шраг, Жуківський? Фактично в добі УЦРади провід УПСР держав у своїх руках Михайло Грушевський, хоча він у тому часі ще не належав формально до цеї партії. Те саме явище непевности чи пак незвісности формального головства партії спостерігаємо також в інших партіях. Наприклад УПСФ: Становище Єфремова, Ніковського, Матушевського, Маціевича, Лотоцького, Славинського, О. Шульгина, є зовсім рівнорядне. Члени партії на провінції зовсім не цікавилися питанням, хто властиво є тепер головою їхньої партії.

Аналогічне явище спостерігаємо також в опозиційній конкуренції окремих провідників.

Недостача авторитетного проводу в партіях улегшувала **часті розколи** в партіях і їх поділ на "течії". До того перехід провідних осіб з одної партії до дру-

гої був буденним явищем і це причинялося до збільшення недисциплінованости в партіях.*)

Наслідком недостачі авторитетних особових провідників у партіях не міг потім виробитися також авторитетний провід **голови держави** чи **голови уряду.** Раз у партіях з наведених причин виробився лише колеґіяльний провід, то ця форма проводу перейшла вкінці 1918-го року також на провід Української Держави: **Директорія** — тобто провід держави колеґією 5 осіб — це зовнішній вислів того факту, що не було одного авторитетного голови серед нації, відколи був знищений авторитет Михайла Грушевського. Сама інституція Директорії є явно непрактична, із становища відповідальности за діяльність та за її успішність, форма екзекутиви в державі. Це доказала вже французька революція. Ця форма не надається спеціяльно для революційних чи взагалі загрозливих для держави часів. Все ж таки цю форму організації екзекутивної влади застосовано саме в часі Великої Революції, коли екзекутива повинна мати ясний провід одної голови. Форма колеґіяльної влади (як Директорія) не має нічого спільного з демократизмом, як це дехто пробував доказувати, бо демократія вимагає колеґії для **наради** і **постанов** народних представників, а для **виконання** ухвал вимагає для даної ділянки одного державного урядника. **)

В Західній Україні під цим оглядом було дещо

---

*) Наприклад, Микита Шаповал наперед увійшов до УЦРади як представник української партії соціялістів самостійників, а щойно потім перейшов до УПСР.

**) Ближче питання колеґіяльности в конституційнім устрою України я розглядаю в окремім історичнім нарисі державного права України.

ліпше. Там, як буде мова докладніше в дальших розділах, був провід не лише в самих колеґіяльних органах (центральних комітетах), але також вироблений і довготривалий провід у руках голови партії. У переломових часах літом 1919 в Західній Україні навіть Виділ Української Національної Ради та Державний Секретаріят (державний уряд) ухвалили передати всю екзекутивну владу одній особі — Президентові УН Ради.

Ґ) СОЦІЯЛЬНИЙ СКЛАД ПАРТІЙ

До 1917-го року політичні партії в Східній Україні складалися майже в цілості з нечисленної інтеліґенції. Вийнятком від того правила була лишень УСДРП, яка мала в своїх рядах також деяке число фабричних робітників.

Щойно від 1917-го року стала членська маса УСД РП більш робітничою. В тому самому часі членська маса УПСР стала більш селянською, а навіть великою більшістю в партії. Цей факт відбився на політичній проблематиці у цих різних періодах історії, як також на тактиці партії.

Провід партій був відносно дуже **молодий.** Приклад: Винниченко в 1917-ім році мав всього 37 років (перший прем'єр уряду, потім незабаром голова Директорії УНР). Петлюра — мав 38 років, Всеволод Голубович (прем'єр в січні 1918) — 27 років, член Директорії УНР Андрій Макаренко — 34 роки і т. д. Те саме явище бачимо також у "старшій партії" — УПСФ. Єфремів мав 41, Ніковський — 32 роки і т. д. Один Грушевський панував над всіми своїм старшим віком. Тому що всі партії були своїм проводом "молоді", то не було в партіях також особливої проблеми "старших" і "молоді", яка була тоді постійним

явищем у Західній Європі. Найбільше "юнаків" мали ес-ери.

У порівнянні з тим станом провід партій у Західній Україні був "старий". Петрушевич мав у тому часі 54, Кость Левицький — 57, Лев Бачинський — 47 років і т. д. Таким чином тактичні прийоми обох проводів України були не лише питанням політично-ідеологічним, але й проблемою двох поколінь, бо в 1919 р. провід у Західній Україні був на одно покоління старший і таким чином також консервативніший.

Д) РОЛЯ ПОЛІТИЧНО-ПАРТІЙНОЇ ТРАДИЦІЇ

Українська Соціял-Демократична Робітнича Партія **(УСДРП)** посідала вже з початком Великої Революції в березні 1917 деяку політично-партійну традицію. Вона мала також готову вироблену ідеологію. Вправді це не була власна, а перекладена ідеологічна література, але вона була вже від початку 1900-их років. Суспільно-політичною ідеологією УСДРП був історичний матеріялізм **Маркса,** а програмовим "вірую" цеї партії була програма німецьких, зглядно російських соціял-демократів, в першу чергу економічна. Але ця традиція була заслаба на те, щоб удержати повну дисципліновану єдність партії. Під час Великої Української Революції частина партії пішла за модними тоді в Европі кличами **"незалежних соціял-демократів",** які, хоча й не були большевиками, то програмою й тактично стояли дуже близько до них, заступаючи гасло "радянської влади" та диктатуру "трудового народу". Ця фракція "незалежних соціял-демократів" у січні 1920 року перетворилася формально в **"Українську Комуністичну Партію"** (УКП), яка стояла в опозиції до обох сил, що боролися за владу в Україні: до влади Української Народної Республіки і до влади російскої большевицької окупації в формі "Української Советської Соціялістичної Республіки"". Провідниками УКП стали Авдієнко, Лапчинський і інші. Закордоном Володимир Винниченко рівнобіжно до того утворив "Закордонну Групу Української Комуністичної Партії". Ця група провадила зрештою свою власну політику, не оглядаючися на становище УКП в Україні. Винниченко, як провідник Закордонної Групи УКП, виїхав був з Відня на територію, окуповану російською совєтською армією і вступив до лялькового советського уряду так званої "Української Советської Соціялістичної Республіки", хоча в тому часі УКП в Україні далі стояла в опозиції до цієї влади. За пару місяців він знову виїхав закордон і там повів гостру атаку на совєтський уряд в Україні, не зважаючи на те, що УКП в тому часі перейшла була на позицію льояльної опозиції до цього уряду. Друга частина УСДРП, хоча формально не зорганізована в фракцію, заступала гасла угоди з українською правицею і в часі кризи в році 1920 перестала рахуватися взагалі з постановами центрального комітету партії, провадячи свою самостійну політику в коаліції з УПСФ і з народними республіканцями. Держалася тільки центральна течія партії, яку провадив голова ЦК УСДРП проф. І. Мазепа.

Далеко слабшу партійну традицію посідала Українська Партія Соц.-Революціонерів. Серед її членів у роках 1917-1919 було мало таких, які знали б твори Михайла Драгоманова і його учнів, щоб спиратися на самостійну українську соціялістично-народницьку ідеологію. Тому партія, будучи українською народницькою, опиралася по суті лише на ідеологію і господарську програму російських ес-ерів, не маю-

чи навіть перекладів цеї літератури на українську мову. В суцільній формі партія не мала виложеної ні своєї власної ідеології ні своєї програми. Різниця від російських ес-ерів полягала лише в питанні державної самостійности, яку партія визнавала разом з іншими українськими партіями від кінця 1917, а якої не визнавали російські ес-ери. Ця партія (тобто її керівні органи) нав'язала до ідеології Мих. Драгоманова і його учнів щойно в половині 1919-го року, коли його твори стали відомі ширшому колові провідних членів партії. Також УПСР не видержала кризи революції в Україні і розділилася формально аж **на три течії**: праву, центральну, і ліву ("боротьбістів"). Права фракція грала ролю від лютня 1919 до 1921, а потім зійшла із політичної сцени зовсім. Ліва фракція боротьбістів перетворилася в 1919 році в окрему партію, яка в 1920 році вступила до КПбУ, де вона потім була знищена при пізніших "чистках".

УПСФ не мала в собі селянських чи робітничих мас, а майже виключно саму інтеліґенцію. Тому вона менше підлягала політичним хитанням і дробленню. Однак ця партія не мала зовсім виробленої партійної ідеології і тому її політика не мала ніколи ясного обличчя. Недостачу традиції цеї партії видно в **постійній зміні назви партії.** Наперед існувало "Товариство Українських Поступовців" ТУП). Опісля з ТУП витворився "Союз Українських Федералістів". Потім цей СУФ перезвався в "Українську Радикально-Демократичну Партію", а в червні 1917 ця партія прийняла назву "Української Партії Соціялістів-Федералістів". Протягом трьох місяців ця партія змінила свою назву аж чотири рази. На еміґрації ця партія знову перемінила назву, повертаючи до старої назви "Української Радикально-Демократичної Партії, яка згодом

по другій світовій війні перетворилася в "Український Національно-Державний Союз".

Також утворена в грудні 1917 року "Українська Народна Партія" перезвала себе в "федеративну демократичну партію".

На еміґрації зараз в першім році щезли з життя всі малі партії без сліду: УПСС, Українська Трудова Партія, Українська Федеративно-Демократична Партія, Українська Хліборобсько-Демократична Партія, Українська Республіканськo-Народна Партія і т. д. Остали лише були три традиційні чи півтрадиційні партії (тобто УСДРП, УПС, УПСФ) та партія хліборобів, що перемінилася в Союз Гетьманців.

Е) ВПЛИВ МОДНИХ ГАСЕЛ

З причини слабої організованости партій у Східній Україні був там слідний сильний вплив модних гасел на партійне життя. Ось кілька прикладів:

"Революційна демократія". Цей клич видумали большевики, але його прийняли бездумно російські ес-ери, меншевики і інші демократичні партії, на здаючи собі справи з того, що прикметник "революційний" в умовах здобутої демократії є суперечним до самого поняття демократії. Демократія — це режим більшости, а більшість при владі не потребує робити революції, бо нема проти кого.

б) **"Радянська плятформа".** Цим гаслом вспіли також большевики заразити опінію всіх демократичних партій до тої міри, що навіть провід Січових Стрільців на чолі з Коновальцем, Мельником і Назаруком у своїй звісній р е з о л ю ц і ї з б е р е з н я 1919 уважав за потрібне ще й проголошувати публічно, що він стоїть за радянську систему в самостійній Україні. Ніхто не уявляв собі докладно, як ма-

ла виглядати та "радянська система влади" і не думав над тим, що коли говорити про "диктатуру пролетаріяту" (за большевиками) чи "трудову диктатуру" (за іншими визнавцями радянської системи), то вона не може вміститися у гаслі "вся влада радам", бо це означало б розклад держави на тисячі самостійних волостей і анархію господарського життя. Не зважаючи на ту нелогічність це гасло було довгий час маґічним у колах соціялістів (зокрема інтеліґенції). Тому треба уважати просто революційним чином ухвалу Українського Трудового Конґресу, якою він відкинув пропоновану цими визнавцями "трудову демократію", а натомість постановив, що має бути переведена підготова до скликання "всенародного парляменту" з повними законодатними повноваженнями.

Є) ПІДСУМКИ

Недоліки партійного життя в Східній Україні були наслідком вікової окупаційної російської системи в Україні. В тому самому положенні були також Білорусини. Натомість інші поневолені царизмом народи мали під Росією легше становище, бо їм царат не забороняв їхньої культурної творчости і друку часописів і книжок, а зокрема їхньої мови в церкві.

Партійні політичні організації це єдина можлива школа суспільно-політичного життя. Тільки в здорових партіях може виховатися добрий громадянин держави.

Партійне життя в Сх. Україні було на практиці заборонене аж до березня 1917. Воно було нелеґальне і вузьке. Тому не диво, що також українська армія відносно в перші часи оборони проти російської аґресії була слаба. По словам В. Винниченка, вона при здобутті Києва Директорією в грудні 1918 числила всього коло 100.000 вояків.

IV.

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В ГАЛИЧИНІ

1. ПОДІЛ УКР. ПАРТІЙ ГАЛИЧИНИ

Галичина мала можливість протягом довгого часу в конституційних відносинах австрійської монархії розвивати своє політичне життя у вільніший спосіб. Хоча панівна в краю польська шляхта всупереч австрійській конституції обмежувала ці можливості всіми способами, то все таки ці умовини можна назвати в порівнанні з російською окупацією свобідними. Тут, можна сказати, був навіть обов'язок організувати політичні партії, бо ж державний лад передбачував представницькі виборні органи державні, краєві, повітові і громадські.

Треба зазначити, що коли перший конституційний період (1848-49) викликав був серед українського суспільства живий політичний організаційний рух, то другий конституційний період (від 1860) довгий час не викликував серед української світської і духовної інтеліґенції потреби організуватися політично. Щойно в чверть століття після початку цього періоду зорганізувалося перше українське народовське політичне товариство у Львові — **"Народна Рада"**. Одначе аж у жовтні 1890-го року оснувалася **перша модерна і масова** українська політична партія — **Українська Радикальна Партія,** а за нею незабаром створилися також інші: **Українська Національно-Демократична Партія** (1899), **Українська Соціял-Демократична Партія** 1903), а вкінці ще й четверта партія — **Ук-**

раїнська Християнсько-Суспільна Партія.*) Таким чином до революції в Австрії в 1918 році з українських політичних партій у Галичині було вже 4 традиційних, а за ними принаймні два десятки років явної і живої діяльности. Тому зовсім зрозуміло, що політично-партійне життя на цій території повинно бути міцніше, живіше і успішніше для національної справи.

Опріч цих чотирьох **українських національних** партій існувала ще значна частина українського суспільства, що стояла під політичним впливом **антинаціонального москвофільства,** яке не лише політично орієнтувалося на царську Росію, але також не визнавало існування українського народу, проголошуючи "один нарід від Карпат по Камчатку". Наш нарід для москвофілів був тільки одним з племен російського народу. Український національний рух москвофіли плямували як "польську інтриґу" для розбиття сили єдиного "русского народа". Це москвофільство, як рак, точило український національний організм і тому багато енергії ,яку можна було вжити для творчої національної праці, мусіла українська політична організація викинути на боротьбу з тою недугою. Як це ренеґатське москвофільство було сильне ще на початку XX-го століття, можна бачити з того, що при

---

*) Початок "Української Християнсько-Суспільної Партії" сягає 1896 року. Тоді проф. Барвінський за суґестією митрополита кардинала Сильвестра Сембратовича заложив з приводу 300-річчя унії в Бересті (1596 р.) "Русько-Католицький Союз", який пізніше був перейменований на "Українську Християнсько-Суспільну Партію" з пресовим органом "Руслан". До президії партії входили ще проф. Наталь Вахнянин і проф. К. Студинський.

загальних виборах до австрійського парляменту москвофільський табор одержав майже 15% голосів. Однак воно під натиском української національної праці щезало на очах і держалося лише при допомозі старомодних реакційних духовників з одного боку, а з другого боку підмогою, яку давала йому польська шляхотська партія в Галичині. Ці шляхтичі настрашилися радикальности українського національного руху і тому проти нього стали підтримувати москвофілів, але без рішального успіху. Цей москвофільський напрямок по революції щезав очевидячки, бо в році 1928 при загальних виборах до варшавського сойму він одержав лише коло 5% голосів нашого населенн і ні одного мандату.

Партійним життям цього москвофільського руху не будемо тут окремо займатися, обмежуючися виключно до загальної характеристики цього цілого табору. До 1900-их років це москвофільство в Галичині мало більше характер симпатій для царе — і православія, що нібито були "старою Русю", аніж заперечення самостійности української мови і народу. Лише одиниці з-поміж москвофільської інтеліґенції визнавали виразно теорію єдности національної з Росіянами. Маса москвофільської інтеліґенції почувала себе **"старорусинами"** у протиставленні до **"молодих Русинів"** українського національного табору. До того часу москвофільство було рівнозначне з суспільним **консерватизмом** і з всебічним клерикалізмом. Щойно в 1900-их роках явилися численніші типи інтеліґенції серед москвофільського табору, які визнавали себе вже не "старорусинами", а просто Росіянами ("русскими"), вчилися говорити по-російськи і навіть стали видавати свій орган по російськи. Такі люди москвофільського табору називали себе "новим

курсом" політики. "Новий курс" москвофільства витворив у своїй середині свій окремий москвофільський соціялістичний рух, який логікою своїх преміс (працювати для "трудового народу") мусів прийти до заперечення свого москвофільства в національнім змислі: раз треба було працювати для демосу, то треба було вживати його мови, а це логічно вело до українства. Цей розвиток дійшов до завершення в 1926, коли цей соціялістичний сектор москвофільства перейшов з розвиненими прапорами до українського табору ("сельробівські народовольці"), причому із старого русофільства остало в них нове "радянофільство", але в українській національній одежі. Після того при москвофільстві старого типу остали були лише чисто клерикальні елементи з православними налетами. Їх використовували польські урядові чинники проти українського національного руху.

Тут спеціяльно ми будемо займатися лише національними українськими партіями.

Вичислені вище чотири українські національні партії в Галичині мали тільки організаційну базу галицьку. Їх **ідеологічний** характер був виразно **соборний,** бо вони ставили собі соборні україн. цілі — розвивати всеукраїнську культуру та змагати до будови самостійної соборної української держави. Всі чотири партії відгукувалися живо на всі події суспільно-політичного життя у Східній Україні та держали з тамошніми громадськими діячами живий ідейний і особистий зв'язок. Зокрема обі соціялістичні партії — радикали і соціял-демократи — мали своїх симпатиків у Східній Україні і літературну та матеріяльну підтримку від них, а в свою чергу спомагали своїх однодумців

технічним зв'язком і нелеґальною літературою з Галичини.*)

До цих чотирьох історично-традиційних українських партій у Галичині, які вичислені вище, долучився був **"Робітничо-Селянський Союз",** що утворився був спочатку в 1919-ім році, але ця партія тривала лише до травня 1919 і з упадком української влади у Галичині щезла зовсім з українського життя.

Після закінчення фронтової війни між Україною і Польщею (1920 р.), стали українські партії крок за кроком на окупованій території Західньої України (Галичина, Волинь, Полісся, Підляшшя, Холмщина) відновляти своє організоване життя. Зразу в Галичині існували старі партії, а на північно-західніх землях відновляли свою діяльність краєві організації партій із Східньої України (УПСР, УСДРП, УПСФ і інші). Після соймових виборів у 1922 році стали тісніше співпрацювати ці краєві організації з відповідно близькими партіями у Галичині: УПСР — з радикалами, УСДРП — з соціял-демократами, УПСФ — з націонал-демократами. Члени й симпатики УСДРП злучилися в 1924 році з УСДП. Члени УПСФ вступили до реорганізованої націонал-демократичної партії в 1925 році, що відтоді діяла під назвою "Українське Національно-Демократичне Об'єднання". Краєва організація УПСР Волині злилася в 1926 році з Українською Радикальною Партією, яка тоді при ухваленні нової програми прийняла назву: "Українська Соціялістично-Радикальна Партія". Таким чином в 1926

*) Українська Християнсько-Суспільна Партія була клерикально-католицькою і при тому завжди австрійсько-урядовою. Її за угодовство поборювали солідарно всі три старші партії.

році наступило повне об'єднання всіх близьких собі політичних організацій **цілої** Західньої України і від тоді провід її політичних організацій знаходився у Львові. Тільки маленький **відколок** різних партій Східньої України не пішов на цю дорогу. Це були майже виключно одиниці зпоза Случа і Горині, які "еміґрували" на Волинь, дістали там польське громадянство і заложили в 1926 р. згадану вже вище фальшиву партію "Волинське Українське Об'єднання", яке жило виключно з ласки польського уряду.

Треба мати на увазі, що коли Польща окупувала в другій половині 1919 року опріч Галичини ще Холмщину, Підляшшя, Полісся і Волинь, то Західня Україна стала територіяльно обширніша і більша населенням. **У** часі польської окупації утворилася була інтернаціональна (українсько - польсько - жидівська) **"Комуністична Партія Східньої Галичини",** яка формально тривала тільки до березня 1923. Тоді вона була прилучена формально до "Комуністичної Партії Польщі" (КПП). Однак Комуністична Партія Польщі утворила окрему свою **обласну** організацію в Західній Україні під назвою **"Комуністична Партія Західньої України".** Ця організація була **фальшивою** політичною організацією, бо її диспозиційним центром був не її власний центр у Львові, а ЦК Комуністичної Партії Польщі у Варшаві, над яким мав у свою чергу диспозиційну силу центр у Москві; також метою цеї "партії" були не інтереси **українського** народу, а інтереси Москви. Подібною фальшивою партією було **"Українське Селянсько-Роібтниче Об'єднання "Сель-Роб".** "Ця організація була лише фільварком КПП, а її головною ціллю було дати леґальну підставу для діяльности КПП.

Фальшивими партіями були також різні польські урядові твори в Західній Україні, як "Українська Селянська Партія " Д-ра Северина Даниловича, дир. Залуцького і о. Ількова, або "Волинське Об'єднання" Петра Певного, інж. Тимошенка і Олександра Ковалевського. Їх рішальним диспозиційним центром була не воля їх членів, а польської влади, яка удержувала дану партію своєю адміністрацією і фондами. Власних голосів при виборах ці партії не мали зовсім, а їхні мандати появлялися шляхом "чуда" над виборчою урною. В одвертих зборах серед української громади, або при контрольованих громадою виборах ці "партії" не важилися кандидувати.

В означенім нами розумінні правдивої партії не була також правдивою партією **"Організація Українських Націоналістів"** (з 1929 р.), ані **"Фронт Національної Єдности".** Обі партії заступали тезу, що має право існувати тільки **одна єдина** політична організація, якою має бути їхня. Іншим політичним партіям вони відмовляли право існування. (Ці партії змінили свій погляд після Другої Світової Війни).

Всі політичні партії в краю були партіями **повними,** бо їхні програми охоплювали ціле життя нації.

Треба зазначити, що **"Українська Військова Організація",** що діяла від 1921 до 1929, взагалі не була в стислім значінні політичною організацією, а військово-боєвою. Вона первісно складалася з членів різних українських партій (за вийнятком комуністів). Згодом почали окремі партії відкликати з неї своїх членів. Наперед це вчинила Українська Радикальна Партія, потім також УНДО, а вкінці Фронт Національної Єдности. Члени УРП покинули УВО тоді, коли її

провід більшістю рішив стосувати валленродизм та став виконувати роботу для чужих чинників.

Вузькоклясовий характер мала тільки Українська Соціял-Демократична Партія, яка весь час заступала згідно з Марксом пролетарське становище. Такий же вузькоклясовий характер мала також коротко-тривала політична партія під назвою "Селянський Союз" (в роках 1924-1926), утворений кількома послами з Холмщини і Волині, які потім у більшості прилучилися до "Сельроба", а решта остали "дикими". Всі інші політичні партії мали ширший, народний характер.

Певний світогляд мали такі політичні партії: Українська Радикальна Партія — етичний соціялізм; УСДП — марксизм; християнські суспільники і їх пізніші наслідники (Український Католицький Союз, Українська Католицька Народна Партія, і Українська Народна Партія — католицький світогляд. Менше виразний був світогляд нової партії "ОУН". Ця партія пробувала творити свій оригінальний світогляд націоналізму ,але окрім деяких розроблених питань ця партія в краю не мала суцільного світогляду. Ідеологічним твором, яким користувалася довго ця партія була книжка Дмитра Донцова "Націоналізм", одначе автор цієї книжки до організації сам не належав, а його твір був більш літературним, ніж політичним дороговказом, оперуючи розпливчастими фразами. Найновіша партія — "Фронт Національної Єдности" — також не мала суцільного світогляду, будучи весь час в стані ферменту. В 1923 році утворили були Д. Донцов, Остап Луцький, Самійло Підгірський і Дмитро Паліїв окрему партію з фашистівськими налетами під назвою **"Українська Партія Національної Р(оботи"),** при чому слово "роботи" поза першою буквою було взяте в скобки на знак, що фактично це слово треба читати "революції". Вона оперувала гучними фразами, але голова її пішов на угоду з польським урядом ген. Сікорського, а решта членів, крім Донцова, приступила була до УНДО.

Зовсім не мала світогляду "Українська Національно-Демократична Партія", яка пізніше перезвала себе в "Українську Трудову Партію", а вкінці в "Українське Національно-Демократичне Об'єднання". Ця партія не мала **ніякого ідеологічного твору,** хоч вона існувала 30 років. Ні один провідний член цієї партії не написав ні якогось політично-ідеологічного твору ні навіть ширшого пояснення партійної програми. Вона не мала аж до часів "нормалізації" в останніх роках перед Другою Світовою Війною свого політичного журналу. Вона не мала також свого видавництва книжок. До 1920-их років редакторами її щоденника були не-члени партії. Все те вело до того, що приналежність до цієї партії окреслювалася не позитивним визнаванням окреслених політичних принципів, а зовсім в неґативний спосіб: хто не був членом соціял-демократичної чи радикальної або християнсько-суспільної партії, того автоматично уважала Українська Національно-Демократична Партія за свого члена, хоча б він навіть не подавав формальної заяви про свій вступ. Свій світогляд пробувала ця партія творити щойно за ери "нормалізації", але ця спроба була коротка і не могла дати відповідних результатів, тим більше, що головним редактором ідеологічно-політичного журналу став громадянин, що безпосередньо для редагування перейшов до цієї партії із "Фронту Національної Єдности", а передтим був уже членом-основником ОУН і монархістичної організації.

2. СТУПІНЬ ОРГАНІЗОВАНОСТИ ПАРТІЙ

У Галичині а потім також ,на Волині, Холмщині Поліссі і Підляшші були довший час конституційні, хоч і обмежені, свободи громадян, а тому українські громадяни мали можливість переводити правильну організацію політичних партій, виховання і вироблення своїх членів та виховання свого політичного доросту. Ця можливість була більша за Австрії, а менша за Польщі. Опріч того треба мати на увазі, що в наслідок вже здобутої за Австрії політичної сили галицькі Українці всупереч безправним обмеженням польської адмістрації вміли все таки використати і оборонити свої конституційні свободи, коли в тому самому часі при тій самій польській конституції адміністрація Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя безправно обмежувала з видним успіхом конституційні свободи Українців на цих територіях. Все ж таки політичний рух і організація українських партій могла переводитися також на цих територіях не зважаючи на сильний терор польської адміністрації, зокрема від часу перевороту маршала Пілсудського в 1926 році.

Слід підкреслити, що не всі українські політичні партії використовували ці конституційні можливості для організації і політично-суспільної діяльности в однаковий спосіб.

За Австрії ні одна українська політична партія не мала свого **платного партійного апарату.** Навіть генеральний секретар партії не був фінансово удержуваний партією. Він мав своє інше професійне заняття. Це відповідало зрештою політично-суспільній доктрині, яку голосив свого часу Михайло Драгоманів що партійні діячі повинні мати певну професійну працю і тим способом бути зв'язані з життям

громади. Цим робом апарат партії не костенів бюрократично, а був живою частиною суспільного життя громади. Передумовою організованої сили партії при такім неплатнім партійнім апараті є те, щоб сітка таких незалежних діячів партії була в краю дуже густа. Одначе на практиці ця мережа була досить рідка. Функцію краєвих організаторів партії виконували побічно посли даної партії, однак і вони мали своє окреме професійне зайняття. Таким чином і посли були суспільно-економічно незалежні. Отож перша властивість західньо-українських партій полягала в тому, що тут професійно "з політики" не жив майже ніхто, як це було правилом у Західній Европі, а частинно також в корінній Польщі. Вийнятком з того правила серед українських партій Зах. України була ОУН, яка давала своїм провідним членам в краю деяке удержання. Це випливало зрештою з природи конспіративного характеру цієї організації. Закордонний провід ОУН був вповні на утриманні організації, не маючи окресленого професійного зайняття.

Щодо кількости вироблених партійних політичних діячів серед народної маси, то їх мали найбільше радикали і соціял-демократи. Вони мали цілий ряд селян і робітників, що виявляли надзвичайне політичне вироблення і спосібність до проводу на державну міру. Такі особистості, як Новаковський, Шміґельський, Шміґер, Радуляк, Роґуцький, Бондарук, Гривнак, Королюк, Михас, Гарматій, Вітик, Жовнір, Буняк і інші могли видержати конкуренцію з кожним політичним проводом в Західній Европі. Меншу кількість таких селянських і робітничих діячів мало УНДО, але й воно могло похвалитися їх значним числом (升Тершаковець, Корнова, брати Старухи, Галібей, Стефанів-

ський і інші. Християнські суспільники таких селянських чи робітничих діячів не мали зовсім.

Маючи густу сітку діячів по сільських громадах, могли радикали вибудувати також чисельно сильну організаційну кадру партії. Щодо числа членів реєстрованих Українська Соціялістично-Радикальна Партія стояла на першім місці (перед вибухом другої світової війни понад 20,000 членів). У тім числі був тільки дуже малий відсоток інтеліґенції. Решта були селяни й робітники.

В останній фазі свого існування (від 1930-их років) УСДП мала реєстрованих лише кілька сот осіб. Те саме відноситься до обох католицьких партій.

Формальний реєстр УНДО не нараховував значнішого числа правильно організованих членів. Він не перевищив цифри 10,000 осіб. Число членів ОУН з природи конспіративної організації мусіло бути мале. Воно не переходило цифри 1,000 осіб. Число членів організованих у ФНЄ не досягало цифри 4,000.

Фальшиві, буцім незалежні партії польського урядового табору, які були вичислені вище, не мали взагалі ніякого партійного реєстру членів. Вони складалися лише із штабу парадних "політиків" без партійної організації, а їх політичний вплив залежав виключно від "чуд над виборчими урнами" і від посад, уділюваних для їх протеґованих у польській адміністрації.

Організаційні кадри українських політичних партій Західньої України, як бачимо, були відносно численніші від партійних кадрів у Східній Україні. Все ж таки, коли брати на увагу довгий час конституційних можливостей політичної праці, ці кадри повинні були бути назагал дещо сильніші, зокрема в ліберальних і католицьких партіях. Партійні кадри УСРП

зближалися до західньо-европейської норми, коли взяти на увагу, що партія мала коло 300,000 голосів при загальних виборах (признаних урядово було точно 272,000 голосів, але щонайменше 30,000 голосів щезли при обчисленні методами "чуд над урнами" в користь польської урядової партії). При кадрі реєстрованих членів партії 20,000 осіб партія творила кругло 7% відданих на неї голосів, тобто її вплив на масу симпатиків зближався до норми 10%. Сімох організованих членів УСРП мало таким чином вплив на 100 дорослих громадян. На реєстрованих партійців УНДО припадало далеко більше симпатиків, коли зважити, що на цю партію віддано при виборах майже 600,000 голосів. В тій масі симпатиків партійці УНДО творили лише кругло 2½%, або 5 членів УНДО припадало на 200 симпатиків. Тому УНДО було менше здатне до скорої і дисциплінованої партійної акції.

Обі великі партії ще з часів Австрії займалися вихованням свого політичного **доросту** — радикали через "Січі", націонал-демократи через "Соколи". За Польщі радикали посідали **Союз Української Поступової Молоді "Каменярі"**, а націонал-демократи "Соколи" і частинно "Луги". Організація молоді "Каменярі" мала виразний ідеологічний і партійно-підготовний характер. Соколи не мали виразного ідеологічного характеру і тому від 1930-их років всередині них ішла боротьба між УНДО і ОУН за опанування проводу по повітових центрах. "Каменярі" числили коло 25,000 членів, друга організація, ("Соколи"), була за Австрії численніша, а за Польщі ослабла. Від 1930-их років стали католицькі групи організувати окремі організації фізичного виховання під назвою "Орли". "Луг" стояв самостійно, але співпрацював з

УНДО. Неполітичний характер мав "Пласт", але його польська влада скоро заборонила.

3. ПАРТІЙНА СИСТЕМА

Хоча в Галичині, а потім в поширеній Західній Україні під Польщею, було значніше число партій, то й на практиці ішов розвиток до усталення системи двох партій.

До 1918-го року діяли в Галичині 4 партії. Абсолютну більшість серед виборців у часах Австрії мала Українська Націонал-Демократична Партія, за нею ішла, як друга по числу голосів, Українська Радикальна Партія, далі за нею ішла УСДП. Християнські суспільники не мали змоги виставити своїх кандидатів при загальних виборах, бо не мали б шансів перевести свого кандидата ні в одній окрузі. В змаганнях партій українські радикали поволі вибивалися на таке місце, що вони ставали рішальною опозицією проти більшости націонал-демократів, полишаючи далеко позаду соціял-демократів і християнських суспільників. При загальних виборах християнські суспільники випали зовсім з поля боротьби, так що фактично остали в широкій масі лише три партії.

Як вже згадано раніше, в часі української державности в Галичині далі діяли 4 традиційні партії: 1) Українська Націонал-Демократична Партія (УН ДП); 2) Українська Радикальн Партія (УРП); 3) Українська Соціял-Демократична Партія (УСДП); 4) Українська Християнсько-Суспільна Партія (УХ СП). Всі вони мали своє представництво в революційнім парляменті ЗУНР — "Українській Національній Раді". Християнські суспільники поза УНРадою в тому часі були зовсім неділяльні і тому тільки в першім Уряді ЗУНР вони мали свого представника, бо

цей перший уряд обіймав коаліцію усіх 4 партій. Другий уряд під проводом націонал-демократа Д-ра Сидора Голубовича творила коаліція тільки УНДП і УРП, бо УСДП перейшла була до опозиції, а християнські суспільники не виявили зацікавлення щодо відповідальної праці в уряді. Президентом УНРади (а разом з тим головою держави) був член УНДП — Др. Євген Петрушевич, першим віцепрезидентом був член УРП — Др. Лев Бачинський. Ця коаліція перевела акт соборности 3 січня 1919 і потім разом з Директорією УНР акт 22 січня 1919.

Новотвір "Селянсько-Робітничий Союз" опріч галасу не мав значіння в 1918-19. Впливали за кулісами на нього "боротьбисти". Діяли також емісари КПбУ, одначе вони не змогли зорганізувати комуністичної партії на цій території. Вона появилась аж по упадку української державности у формі "Комуністичної Партії Східньої Галичини".

Тільки переходове значіння мала "Українська Селянсько-Радикальна Партія", яку пробував організувати Др. К. Трильовський, коли він побачив, що не має вигляду стати головою УРП.

В роках 1920-1939, коли брати під увагу збільшену Західню Україну під польською окупацією, наступила злука політичних організацій Галичини та Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя. На цій північно-західній території України Польща застала місцеві організації українських партій Східньої України — УП СФ, УПСР, УСДРП і т. д. Ці партійні групи співпрацювали зразу свобідно із своїми відповідниками в Галичині. Потім вони зовсім формально лучилися з галицькими партіями. Наперед наступила така злука в УСДП (1924). Рік раніше була утворена зовсім нова партія з громадян Галичини, Волині, Полісся і Холм-

щини — Українська Партія Національної Р(оботи) на чолі з Підгірським Самійлом, як головою і Дмитром Донцовом, як секретарем. Самійло Підгірський був одночасно головою спільного Українського Посольського Клюбу у варшавськім соймі і в лютні 1923 голосував разом з клюбом за довір'ям польському кабінетові ген. Сікорського. В році 1925 наступила злука цієї партії з партією українських націонал-демократів та з групою послів і сенаторів Волині, які остали на позиціях ліберального світогляду. Цей злучений новотвір прийняв назву **"Українське Національно-Демократичне Об'єднання"** з головою Д-ром Дмитром Левицьким на чолі. Літом 1926 приступив "Селянський Союз" до злуки з групою "Волі Народа" (симпатиків соціялізму і совєтів), з чого утворено нову партію під назвою "Сель-Роб" з явною перевагою групи "народовольців". При кінці 1926 вступила до Української Радикальної Партії Краєва Організація УПСР Волині і Полісся. Тоді ця партія прийняла нову програму та змінила назву на "Українська Соціялістично-Радикальна Партія". Тим способом завершилася сполука всього українського політичного життя в партіях, які діяли на всій території Західньої України.

Інтеґрація українських політичних партій у всій поширеній Західній Україні після свого довершення мала ту саму тенденцію, яка давніше характеризувала розвиток партійної системи в самій Галичині за Австрії: **тенденція до двопартійної системи.** З існуючих політичних партій у Західній Україні в роках 1920-1939 тільки дві розпоряджали рішальним впливом серед українського населення — УНДО і УСРП. Інші не мали глибшого впливу на народні маси, коли вони приходили до голосу. УСДП, після свого переходу в січні 1924 на комуністичну плятформу, стратила була відразу своє значіння і не відзискала його більше після віднови її демократичного напрямку в 1930 році. Католицькі партії також не мали масового впливу. "Фронт Національної Єдности" щойно пробував здобути вплив у масах, відколюючи частину УНДО. Видержали пробу життя лише дві вище згадані партії. При загальних виборах в 1928 УНДО одержало кругло 600,000 голосів, УСРП — 300,000, дві комунізуючі фракції "Сельроба" (шумськисти і сталіністи) зібрали разом 150,000 голосів та новоутворена совєтофільська, але націоналістична партія - "Українська Партія Праці" — коло 40,000 голосів. Тенденція до двопартійности в народі ясна. Це виявилося ще яскравіше при нових виборах в 1930. Тоді станув до виборів тільки блок УНДО і УСРП і тільки він важився ставити чоло теророві ери "пацифікації".

Тут приходиться застановитися над питанням політичного впливу ОУН на народні маси. Ми вже згадували, що ця конспіративна політична партія заложилася після УВО (1929 р.). Її кадровий стан міг мати коло 100-150 членів, а в вільнішім організаційнім зв'язку могло ще бути яких 700 до 800 осіб. Ця організація своїми терористичними замахами проти поштових кас, польських урядовців і противних українських діячів викликувала багато шуму довкола себе; проте її політичний вплив на народні маси був дуже незначний. Там, де мірялися українські сили на власнім українськім громадськім ґрунті (кооперація; "Просвіта"; "Сільський Господар"; "Каменярі", "Луги", "Соколи", "Орли"; жіночий рух і т. д.), вплив ОУН не міг здобути собі значнішого місця. Він у кожному разі не пересяґав у краєвій мірі 10% дорослої маси. В 1930 році тодішній голова Краєвої Екзекутиви ОУН, Юліян Головінський, вимагав від УНДО,

щоб воно поставило його і ще одного члена ОУН з Перемишля (п. С.) на лісту виборчого бльоку. Провід бльоку відкинув цю безпідставну вимогу і порадив проводові ОУН виступити з своєю власною виборчою лістою (під прибраною назвою), якщо уважає, що має в якійсь окрузі стільки впливу, щоб здобути хочби один мандат. Проте, провід ОУН не припускав, що якийсь його кандидат може здобути потрібних коло 20.000 голосів в окрузі; тому він не відважився виступити з власними кандидатами.

Варто зазначити, що в Галичині весь час задержувала за собою більшість партія УНДО завдяки фактові, що її піддержувало у більшості духовенство греко-католицької української церкви в львівській архиепархії. На Волині релятивну більшість в 1930-ім році здобула УСРП.

Варто зазначити для повноти, що "Українська Партія Праці" після 1930-го року просто заниділа, бо народна маса зовсім відвернулася від всякого, навіть націоналістичного "радянофільства". Після розв'язання "Сель-Роба" різко впали також впливи польської комуністичної партії, що діяла під назвою КПЗУ. Її вплив після 1930 року не переходив 3 процентів української народної маси. До ослаблення комунофільських настроїв причинився факт переслідування **"шумськистів"** у Східній Україні і вісті про штучний голод, зорганізований Москвою на виморення значної частини українського народу. Колишні комуністичні діячі в Західній Україні переходили явно до національного табору і поборювали потім відкрито всяке "радянофільство".

Партійну традицію можемо з-зовні пізнати насамперед по двох фактах — по тривалій партійній назві і тяглості партійного проводу. Коли маємо перед собою часті зміни назви, то це знак, що партійна традиція в цій організації невелика. Зміна назви може бути і в традиційній партії, але при задержанні старих знамен назви.

Щодо назви, то зовсім без зміни партійної назви остала весь час УСДП. Українська Радикальна Партія в 1926 році додала до своєї історичної назви тільки слово "соціялістична", хоча популярно вона далі називала себе радикальною без цього додатку. Не мали особливої пошани для традиції щодо назви інші партії. Християнсько-суспільна партія по смерті свого голови і творця Олександра Барвінського фактично перестала існувати. Потім її відновив єп. Григорій Хомишин під назвою "Українська Католицька Народна Партія", але по році цю назву змінено на "Українська Народна Партія". Кола, що гуртувалися коло митр. Шептицького, у свою чергу заложили під його протекторатом нову партію під назвою "Український Католицький Союз".

Українська Національно-Демократична Партія держалася своєї партійної назви незмінно 20 років, бо до березня 1919. Тоді вона на партійнім конґресі змінила свою назву, відповідно до настроїв тодішнього часу, на "Українську Трудову Партію" (щось на зразок англійських лейбуристів), приймаючи тоді одночасно програму мінімум соціялістів з соціялізацією всього великого ("зрілого") промислу та з державним забезпеченням мінімум екзистенції для кожного громадянина. Під цею назвою партія діяла аж до 1925-го року, коли вона перемінила свою назву на "Українське Національно-Демократичне Об'єднання" (УНДО). При цьому змінено також програму партії, викидаючи постанови про соціялізацію і про забезпечення мінімум екзестинції для всіх громадян. Ви-

кинення із назви слова "партія" вказує на те, що провід цієї політичної організації тепер станув в деякій мірі під впливом модних тоді в Західній Европі "антипартійних" настроїв, які ширилися в тому часі сильно в Польщі.

Традиція проявляється також в довготривалім центральнім партійнім проводі. Під цим оглядом мали найбільшу тяглість соціял-демократи (їх провід оставав той самий від самого початку партії аж до її кінця — Микола Ганкевич, Лев Ганкевич, Володимир Старосольський, Буняк, Квасниця, Іван Кушнір, Семен Вітик, Жовнір і т. д.) *). Перерву зробив тільки період переходу партії на плятформу комуністичну в 1924 році та відхід деяких провідників на позиції інших партій — Миколи Ганкевича до ППС, С. Вітика до комуністів в Сх. Україні). Тривалий партійний провід був також в інших партіях. В радикалів — Іван Франко і Михайло Павлик, по них Лев Бачинський, Кирило Трильовський, Іван Макух, Лагодинський і інші. Те сама явище бачимо також в націонал-демократів (Романчук, Кость Левицький, Євген Петрушевич, Володимир Бачинський, Д. Левицький, В. Луцький, з перервою підчас кризи партії в роках 1923-1925).

Традиція партії проявляється також в плеканні історичних спогадів із життя партії. Під цим оглядом виявляли пошану до своєї минувшини в значній мірі УСРП і УСДП. Вони мали підручники історії українського соціялістичного руху взагалі, а історії

---

*) Тут не беремо на увагу факту, що якийсь час перед Першою Світовою Війною було всередині УСДП дві фракції, що виникли на ґрунті різниці поглядів на співжиття партії з ППС.

своєї партії зокрема. Вони мали також свої загальні політичні видавництва, зокрема УСРП, яка видала по першій світовій війні коло 150 популярних книжок. Українська Національно-Демократична Партія чи пак пізніше УНДО не видали взагалі історії своєї партії. Не зробили цього також християнські суспільники. Одиноким загальним політичним твором цього табору була історія політичних змагань Західньої України, написана Костем Левицьким. Цікавим явищем є також те, що ця партія не обходила своїх ювілейних дат — 25 чи 40 ліття існування. В єдинім пункті виявилася традиція партії УНДО: в принципі організації, що вже було підкреслене вище.

3) ПРОВІДНИЦТВО ПАРТІЙ

Питання провідництва політичних партій у Західній Україні було краще розв'язане ніж у Східній Україні. На це зложилася можливість довгої леґальної політичної роботи .Один і той самий провід щодо колективу (центральний комітет партії) і щодо голови партії держався в поодиноких партіях через довгі роки. Під цим оглядом всі партії в Галичині за Австрії стояли приблизно однаково.

В радикальній партії довгі роки головою був Іван Франко, потім Михайло Павлик, а далі Лев Бачинський і Іван Макух.3) Зміни в колективнім проводі цеї партії були незначні і випливали головно з природних причин, як старість одних провідників і доріст нових. Рідко усувано з колективного проводу якогось діяча з політичних причин (наприклад Даниловича, Трильовського). Причина того явища в цій партії, подіб-

---

3) Короткий час головою УРП був посол М. Лагодинський (після М. Павлика).

но, як в соціял-демократичній і націонал-демократичній, є така: до центрального колективного проводу належали всі повітові провідники партії. Вони виростали на провінції силою своєї органічної громадсько-політичної діяльности впродовж довгих років і тим способом був забезпечений їх провідницький авторитет. До центрального провідницького колективу входили також завжди редактори партійних органів.

Те саме явище ми бачимо в соціял-демократичній партії, хоча в ній в перших початках ішла боротьба між Вітиком і Миколою Ганкевичем з одного боку, а Юліяном Бачинським, Львом Ганкевичем та Володимиром Старосольським з другого боку. Все ж таки після поділу партії на дві фракції одна з них мала довгі роки Миколу Ганкевича і С. Вітика, а друга Льва Ганкевича і В. Старосольського за своїх провідників.

Християнські суспільники мали дуже довго той самий провід з окремих причин: не лише авторитет Олександра Барвінського, як політичного діяча, але також можливість розпоряджати урядовими посадами давали йому можливість затримати головство партії аж до своєї смерти. Відновлені по світовій війні обі католицькі партії передали фактичний провід до рук єпископів і вони міняли довільно партійний провід, який наслідком того не міг вже устабілузуватися.

Націонал-демократи мали вироблений тривалий партійний провід, що мінявся тільки повільно шляхом природньої еволюції. Довгі роки проводили партією Юліян Романчук і Кость Левицький. По останнім провід обняв Євген Петрушевич, а коли він знайшовся на еміґрації — Володимир Бачинський. Після короткої кризи проводу в 1923-25 роках провід перейшов у руки Дмитра Левицького на час 10 років; він уступив наслідком наглої зміни політики партії і тоді провід перейшов на Василя Мудрого.

Характеристичним явищем у проводі всіх партій, опріч УНДО ,було те, що їх центральний провід спочивав у руках людей, які були плідними публіцистами (Іван Франко, Михайло Павлик, Юліян Бачинський, Іван Макух, Микола Ганкевич, Лев Ганкевич, Володимир Старосольський, Олександер Барвінський і т. д.) До колективного проводу партій, опріч УНДО, входили також завжди редактори партійних органів. Щодо націонал-демократів, то вони не мали редакторів із числа власних партійних членів і звідсіль вийняток від вище підкресленого правила. Щойно від 1925-го року появилися в цій партії редактори зпоміж членів цієї партії.

Окреме становище щодо проводу займає ОУН. В цій партії провід опирався на авторитарнім принципі. Послух для центрального провідника, вибираного елітою, випливав з спеціяльної присяги льояльности, яку складав кожний член. Нижчі провідники були не вибирані, а визначувані центральним проводом. Від 1934-го ОУН прийняла була зовсім формально авторитарну систему, проголощуючи свого провідника також вождем всієї нації.

Другою провідницькою партією, що конкурувала з ОУН, був “Фронт Національної Єдности” (єдина партія без назви “український”). На чолі її стояв публіцист Дмитро Паліїв.

Провідна верства політичних партій у Західній Україні в деяких історичних періодах мала свій характеристичний соціяльний склад. До свого оформлення в Українську Націонал-Демократичну Партію народовці мали свою провідну верству, зложену з державних урядовців (гімназійні і семінарські учителі, кілька суд-

дів і пара професорів університету). В цім періоді в колективнім проводі народовців було дуже мало духовників і вільних професій (адвокатів, інженерів і т. д.). Наслідком того мала політика народовців також професорський характер, зокрема, так би мовити, філологічний. Поволі доросла верства вільних звань, зокрема адвокати; вони обняли постепенно провід в партії. Від 1900-их років політика націонал-демократів характеризувалася адвокатськими прийомами. Тільки меншість провідників була зпоміж духовників. За ними далеко позаду ішли інші звання — інші вільні (неадвокатські) професії і державні урядовці. Поволі розросталася організація українських економічних установ (кооперативи, банки) та народних культурних інституцій (Просвіта, Рідна Школа і т. д.). Постепенно й вони вростали в провідну верству партії. Від 1920-их років вони стали ділитися з адвокатами проводом партії. До тої провідної верстви стала приставати ще група журналістів і публіцистів і виконувати сильний вплив на політику партії . . .

Провідна верства Української Радикальної Партії і УСДП складалася в більшості з діячів селянської і робітничої кляс, а тільки з малого числа осіб з вільних звань. В роках 1920-39 прийшли до провідної верстви українських радикалів у значнім відсотку також кооператори, журналісти і науковці. Однак понад дві третини проводу цієї партії творили селяни й робітники. Це у великій мірі пояснює опозиційний характер цієї партії у порівнянні з націонал-демократами. В УСДП провід у більшості належав робітникам, у меншості адвокатам.

В ОУН провідна верства складалася виключно з інтеліґентів. Вони, для леґалізації, працювали пере-

важно в кооперації або були удержувані партією вповні, як її апарат у підпіллі.

4) СОЦІЯЛЬНИЙ СКЛАД ПРОВОДУ ПАРТІЙ І ПОЛІТИКА

В'ячеслав Липинський, як відомо, дуже гостро осуджував інтеліґенцію як політичний провідницький чинник. Він уважав інтеліґенцію економічно нетворчою і при тому залежною. На його думку політичний провід повинні мати в своїх руках тільки економічно творчі кляси. Тут не місце переводити всесторонню критику того неґативного відношення Липинського до української інтеліґенції. Для нас тут вистачить ствердити, що український національно-політичний рух взагалі ніколи був би не почався в Західній Україні, якби його не започаткувала наперед духовна, а потім не повела світська інтеліґенція. Відповідна провідна верства в політичній боротьбі могла вирости зпоміж селянства і робітництва щойно в 1890-их роках.

Але й коли вже виросли цілі ряди вироблених інтеліґенцією і успосіблених політичних діячів зпоміж селян і робітників, ремісників і міщан, то вони самі не зуміли б аж до 1939-го року перевести всю політичну боротьбу виключно власними "клясовими" силами. Якщо справді уявити б собі, що вся інтеліґенція відразу перестала б працювати в провідній верстві політичних організацій, то в тому випадку наша політична сила впала б відразу принаймні на половину. Деякі організації впали б навіть ще нижче. Досить усвідомити собі, що в католицькій організації УНП (еп. Гр. Хомишина) чи в Українськім Католицькім Союзі не було в проводі ні одного селянина чи робітника. Щодо ОУН, то весь її заграничний, краєвий і повітові проводи були без вийнятку зложені з інтелі-

ґентів, а тільки в місцевих клітинах були також селяни чи робітники.

При тому слід тямити, що говорити про "економічну незалежність" "творчих кляс" на основі В. Липинського (хліборобів, робітників, промисловців — фабрикантів і ремісників) можна б тільки в демокритичнім державнім устрою. При тоталітарнім чи півтоталітарнім ладі всі громадяни попадають в однакову залежність від диктатури монопартії і її державної бюрократії.

Соціяльний склад проводу партій, як вже зазначено вище, надавав специфічний характер політиці даної партії. За часів Австрії середні й заможні селяни і духовники (після уділення "презенти" на парафію) були вповні незалежні. Те саме відноситься до вільних звань — адвокатів, лікарів, інженерів і т. д. Тому від 1890-их років, коли до проводу трьох головних партій прийшли вільні звання та селяни й робітники, то українська політика в Австрії стала вповні незалежною від впливів уряду та сильно зрадикалізувалася. Пам'ятаймо, що націонал-демократична партія, яка розпоряджала від 1900-их років більшістю, по загальним принципам наближалася до Української Радикальної Партії і до европейських соціялістичних партій взагалі. В 1902-ім році вона, разом з радикалами і соціял-демократами, брала участь в такій на ті часи революційній соціяльній акції, якою був генеральний рільний страйк у Галичині. В практичній діяльності таких провідників націонал-демократичної партії, як брати Старухи, Будзиновський і Петрицький, трудно було знайти моменти, що відрізняли б їх від різких радикалів.

Адвокати, що з вільнах звань були заступлені найчисленніше в проводах усіх політичних партій, творили хребет незалежної політики.*) Не лише в масових партіях вони грали рішальну ролю в проводі, але навіть головою ОУН був адвокатський кандидат Євген Коновалець ,який тільки підчас війни, як і всі інші громадяни, був покликаний при загальній мобілізації до армії і за УНР іменований полковником. Його вивченим званням була адвокатура. Адвокатська привичка нагинала політику даних партій до певних форм, як у політичнім процесі. Вони звертали особливу увагу на "правні застереження" у відношенні до противника, складали відповідні правно-державні декларації, одним словом провадили політику, як уявлений процес перед трибуналом історичної справедливости. Тільки коли узгляднимо цей факт, можемо зрозуміти в цілій ширині політику в Західній Україні в роках 1919-1939. Ось кілька маркантних прикладів цього: 1) Одним з мотивів задержання спеціяльних прав державности для ЗО УНР була між іншим арґументація Президента Дра Євгена Петрушевича, що не є виключена можливість, що побідна антанта схоче відновити колишню Росію разом з Україною, а тоді мусіла б також Галичина підпасти під російську окупацію, якби беззастережно прилучилася в січні 1919 до Східньої України. 2) Ухвала Міжпартійної Ради восени 1919, щоб Українці, що були колишніми австрійськими урядовцями, не приймали служби в польській державі аж до вирішення питання державної долі Галичини. 3) Подібна ухвала про бойкот перепису населення і виборів до варшавського сойму в році 1922-ім. 4) Постанова про бойкот польських університетів і т. д.

*) Провід християнських суспільників був у руках державних урядників (професорів і суддів).

У порівнянні з періодом до 1890-их років, коли народовці мали професорсько-філологічний провід, від 1900-их років провід націонал-демократів у великій більшості був зложений з адвокатів і тому мав більше зрозуміння для економічного життя народу, бо адвокати мали обов'язкові економічні студії. Економізм в західньо-українській політиці скріпився ще більше, коли до проводу обох великих партій прийшли ще провідники, виховані в кооперативнім дусі: інж. Ю. Павликовський, Остап Луцький, Ю. Шепарович, В. Кохан, Бараник, інж. А. Палій, Кузик, Мартюк, Творидло в УНДО, та проф. Др. Карло Коберський, інж. Б. Білинський, інж. І. Лучишин, Михайло Матчак, Осип Навроцький, Др. Д. Ладика, Осип Маланчук, Остап Коберський, Андрій Гривнак в УСРП. Участь кооператорів в активнім політичнім русі обох партій надавала політичному рухові по першій світовій війні сильний економічний і різкий соціяльний характер. З другого боку цей факт сильно політизував саму кооперацію, надаючи їй небувалий деінде політично-визвольний патос. Без того патосу не могла б українська кооперація в Зах. Україні розвинутися до тої сили, яку вона виявила під Польщею. Кооператори при тому причинилися ще більше до усамостійнення української політики, даючи можливість вирости в кооперації новому інтеліґентському та самоосвітному селянському елементові.

Інакший характер має партійний провід, що стоїть під рішальним впливом журналістів. Журналіст — це у великій мірі суспільний поет. Він шукає для своїх статтей відповідного словного оформлення і при тому, як поет, виявляє бажання признання від читаючої публіки. Наслідком того журналісти у політично-партійному проводі гонять за хвилевими пропаґандивними ефектами та за зручно оформленими гаслами, замість за глибшим змислом національної політики. Професійні журналісти, які поза журналістикою не мали іншого звання, прийшли були до партійного проводу в більшій кількості щойно в 1930-их роках: Василь Мудрий, Іван Кедрин, Роман Голіян, Михайло Струтинський, Ф. Федорців, Гриць Гладкий, Др. Іван Німчук, Зенон Пеленський, В. Целевич в УНДО, а Остап Павлів, Остап Коберський, Петро Костюк в УСРП. В ФНЄ — Дмитро Паліїв, С. Волинець, Дзісь, в УСДП Іван Квасниця, А. Чарнецький, В. Левинський. У тім зв'язку варто ще зазначити політичну активність окремих професій у відношенні до цілої маси членів даної професії. Отож найбільший відсоток політично активних членів було серед адвокатів. Можна сказати, що майже кожний з них належав до одної з політичних українських партій. На другім місці за адвокатами ішли кооператори, між якими вже траплялися частіше безпартійні громадяни. На третім місці стояли технічні звання (інженери будівництва, хеміки, і т. д.). На дальшім місці стояли лікарі, серед яких рідко траплялися політичні діячі. Учителі народних шкіл за Польщі мали заборону належати до українських опозиційних партій. Учителі гімназій Рідної Школи були політичними активістами в значній мірі, але до партій належали щойно після кооператорів. Щодо суспільних кляс, то селянство було більш активне на політично-партійному полі від робітників і міщан.

5) ПОДІЛ ПАРТІЙ ЗА ЗАСОБАМИ

Послідовно консервативною партією була тільки Українська Католицька Народна Партія (потім УНП еп. Хомишина). Інші партії були щодо засобів ради-

кальні і навіть під національним оглядом революційні. Щойно в 1935-ім році провід одної з великих партій — УНДО — перейшов був у руки групи, яка заступала угоду з польським урядом ("нормалізація").

Будучи по меті (щодо польської держави) партіями революційними, все таки всі партії відкидали систему терору, як засіб політичної акції. Єдина ОУН теоретично і практично одобрювала терор і стосувала його не лише проти польських урядових чинників, але й деколи проти інакше думаючих українських діячів.

6) СИСТЕМА ПАРТІЙНОГО КОМПРОМІСУ

Усі історичні партії (УНДО, УСРП, УСДП, християнські суспільники чи їх наслідники) згідно з принципом правдивих партій визнавали можливість і потребу внутрішньо-національного партійного компромісу в усіх неполітичних ділянках життя (кооперація, Рідна Школа, Просвіта, самоврядування і т. д.) Опріч того вони визнавали конечність компромісу у всіх загально-національних акціях важливішого характеру. Так було за Австрії, потім за часів ЗУНР та пізніше під польською окупацією. В Укр. Національній Раді в роках 1918-19 ці партії співпрацювали тісно й згідно, хоча тільки УНДП і УРП творили тривалу урядову коаліцію. В перших роках польської окупації існувала аж до 1923 року Українська Міжпартійна Рада у Львові, яка вирішувала всі загальні політичні справи. УСДП входила до цеї Ради тільки в перших роках, бо вже в році 1921-ім вона виступила з Ради, переходячи на совєтофільську плятформу. В пізніших роках, не зважаючи на формальне розв'язання Міжпартійної Ради існували такі чи інші спільні політичні виступи всіх провідних партій (спільна протестна акція проти урядової "пацифікації" в краю і на терені Ліґи Націй в Женеві і т. п.). В 1930-их роках всі партії (опріч ФНЄ і ОУН) оснували спільний Конґресовий Комітет для скликання Всеукраїнського Національного Конґресу, до якого приступили також партії із Східньої України, що діяли на еміґрації. Через цей Конґресовий Комітет полагоджувано спірні політичні справи так, як це роблено давніше в Міжпартійній Раді. Цей Комітет був спаралізований з причини наглої зміни політики УНДО на "нормалізацію", яке без попередження тайним договором з урядом перейшло на позицію польського урядового табору, виступаючи тим самим проти плятформи всіх інших партій, з якими УНДО було до того часу в Конґресовім Комітеті. В 1937 році відновлено міжпартійну співпрацю в формі Координаційного Українського Комітету у Львові. З огляду на ріст урядового терору цей КУК був таємний. До нього належали: українські радикали, соціял-демократи, ФНЄ, обі групи католиків і незалежна група з УНДО. В 1939 році також офіційний провід УНДО, після випростування своєї політики, приступив до КУК. Між іншим, КУК всебічно обміркував тактику партій у випадку з польсько-німецькою війною і совєтською окупацією Західньої України.

Принципово до 1939 р. відкидала систему партійного національного компромісу тільки ОУН. Вона стояла на становищі, що тільки їхня партія має моральне право репрезентувати національні інтереси.

ЗАКІНЧЕННЯ

Наш огляд охоплює період до 1920 року у Східній Україні та період до 1939 року в Західній Україні.

Залишається ще огляд, що охоплює українське політичне життя в тоталітарних умовах у краю з одного боку та у відмінних умовинах на еміґрації.

Цей період є предметом окремої студії, що появиться незабаром.

Огляд партійного життя на Кубані, Буковині і Закарпатті ми поминули з причин конечности скоротити цю частину праці.

ВИКОРИСТАНА НАЙГОЛОВНІША ЛІТЕРАТУРА:

Мих. Возняк: — Іван Франко в добі радикалізму. (Україна, квітень 1928, Київ).
Ю. Бачинський: Моя переписка з Мих. Драгомановом. (Додаток до "України Ірриденти"), Львів, 1900.
В. Винниченко: — Українська державність. Відень, 1920.
Осип Гермайзе: — Декабристи і українство (Україна, Київ, 1925).
Віктор Андрієвський: — З минулого. т. І-ІІ. Берлін, 1923..
Дело членов Ц. К. УПСР-ов Голубовича, Петренка... Ссенографический отчет под редакцией Д. З. Мануильского... Харьков, 1921.
С. Ґольдельман: — Листи жидівського соціял-демократа про Україну. Матеріяли до українсько-жидівських відносин підчас революції... Відень, 1921.
Ю. Бачинський: Ґльосси, Львів, 1903.
" " Україна іррдента. Львів, 1894.
Вол. Винниченко: — Відродження нації, том І-ІІІ, Відень 1920.
" " Програма Української Комуністичної Партії, Відень, 1921.
" " Перед новим етапом (Торонто, 1938).
М. Галущинський: — Михайло Драгоманів — ідеолог нової України. Львів, 1921.
Мих. Грушевський: — УПСР та її завдання (Борітеся — Поборете, ч. 4/1920).
" " На порозі Нової України. Київ, 1918.
" " Між Москвою і Варшавою (Борітеся — Поборете, ч. 2/1920).
" " Ілюстрована історія України. Вінніпеґ.
" " Михайло Драгоманів і женевський соціялістичний гурток. Відень, 1922.
" " Початки громадянства. . Генетична соціологія. 1922.
В. Дорошенко: — Революційна Українська Партія. Львів, 1921.
Д. Дорошенко: — Ілюстрована історія України, том І-ІІ. Ужгород, 1930.
" " Нарис історії України. Т. ІІ. Варшава, 1932.
" " Мої спомини про недавнє минуле. Т. І-IV. Львів, 1924.
О. Огоновскій: — Исторія литератури рускои. Львів.
Михайло Драгоманів: — Громада. Українська збірка. Переднє слово. Женева 1878.
" " Громада. Українська збірка. Женева, 1879 (зокрема його стаття "Шевченко, українофіли і соціялізм").
" " — Терроризм и свобода, муравьи и корова... Женева, 1880.

„ „ — Громада. Українська збірка. Женева, 1881 (зокрема перша всебічна і самостійницька програма, підписана 1.. вересня 1880 Драгомановом, Павликом і Подолинським).
„ „ — Нові українські політичні пісні про громадські справи. Женева 1881.
„ „ — Громада.. Українська збірка.. Женева, 1832.
„ „ — Историческая Польща и великорусская демократія, Женева, 1882.
„ „ — Вольний Союз — Вільна Спілка... Женева 1884.
„ „ — Австро-руські спомини, Львів, 1889—1892 (том I-V).
„ „ Низка статтей у "Народі", Львів, 1890-1895.
„ „ Переписка (видання посмертне М. Павлика).
„ „ — Архів Михайла Драгоманова. Т. І., Варшава, 1938.
„ „ — Листи до І. Франка і інших. Видання І. Франка (т. І-ІІ).
„ „ — Пропащий час.
„ „ — Чудацькі думки про українську національну справу..
„ „ — Листи на Наддніпрянську Україну.
„ „ — Переписка з Д-ром Т. Окуневським.
„ „ — Микола Іванович Костомарів. Львів, 1901.
Ю. Кулик: — Радянська влада в Галичині. (Календар "Вперед", Ню Йорк, 1925).
Карло Коберський: — Українське народництво по обох боках Збруча. Львві, 1924.
„ (Пушкар) „ — "Націоналізм". Критика фраз. Львів, 1932.
Вол. Кушнір: — Спроба характеристики ідейних підстаз українського політичного русофільства (Нова Україна, ч. 7-9, 1923).
(К. Коберський і М. Стахів): — З історії терору. (Видання УСРП). Львві, 1932.
А. Крезуб: — Повстання проти гетьмана П. Скоропадського (ЛНВ, кн.. XI-XII/1928).
В. Кедровський: — Повстання проти гетьмана (ЛНВ, кн. 5-6/1928).
Є. Коновалець; — Причини до історії української революції. 2-ге видання. 1948.
Волод. Левинський: — Царська Росія і українська справа. Монтреал, 1917.
„ „ — Український робітничий рух у Галичині (Дзвін, 1913).
„ „ — Початки українського соціялізму в Галичині. Торонто, 1918.
„ „ — Ідеолог фашизму. Замітки до ідеології Д. Донцова. Львів, 1936.

„ „ — Нарис розвитку українського робітничого руху в Галичині, Київ, 1913.
„ „ — Соціялістична Революція і Україна. Відень, 1920.
Михайло Лозинський: — Галичина.
„ „ Ювілей 30-літньої діяльности Мих. Павлика. Львів.
„ „ — Українство і москвофільство серед українського народу в Галичині. Львві, 1909.
„ „ — Польсько-руський рев. рух і Україна. Львів, 1908.
Др. К. Левицький: — Історія політичної думки серед галицьких Українців. Т. I-II.
В. Липинськийь — Листи до братів-хліборобів. Відень, 1922-1925.
І. Мазепа: — Україна в огні і бурі революції. Том I-III. (1947, Мюнхен).
„ „ — Підстави нашого відродження. Т. I-II. 1949 (Мюнхен).
В. Липинський: — Хам і Яфет. З приводу 10 роковин 16/29 квітня 1918. (Поступ, ч. 3-4, Львів, 1928).
Осип Назарук: — Рік на Великій Україні, 1920. Українські політичні партії і їх союзи. (Воля, Т. І., ч. 12/1920)
„ „ — Що це є: суспільні кляси, боротьба кляс, буржуазія, пролетаріят, капіталізм і організація. Видання четверте. 1913.
Гр. Наш (Григоріїв): — Революційний соціялізм (Нова Україна, ч. 4-7/1927).
„ „ — Українська боротьба за державу в рр. 1917-1920. Скрентон, 1934.
„ „ — Спогади "руїнника". Як ми руйнували тюрму народів, а як будували свою хату. Львів, 1938.
„ „ — Весна революції. Спогади учасника. Львві, 1938.
„ „ — Петлюрівщина (Нова Україна, ч. 1/1925).
Михайло Павлик — Переписка Михайла Драгоманова з Мих. Павликом (1876—1895). 7 томів.
„ „ — Михайло Петрович Драгоманів 1841—1895. Його ювілей, смерть, автобіографія і спис творів. Львів, 1896.
„ „ — Про русько-українські народні читальні. Львів.
„ „ — Москвофільство і українофільство. Львів.
Г. Піддубний: — За радянську Україну, 1920.
Політична програма й устрій ОУН, 1949.
Ю. Охримович: — Розвиток української національно-політичної думки. Львів. 1922.
Р. К.: — Історія одного кандидата на "вождя". Політичний

життєпис націоналіста Є. Коновальця. Львів, 1934.
І. Рибаков: — 1825 рік на Україні ("Україна", Київ, 1925).
Проф. О. Мицюк: — Доба гетьманщини в 1918 по споминам очевидця і по історії Д. Дорошенка. Львів, 1938.
Характерник: — Згадки минулого (ЛНВ, Львів, 1926-27).
Микита Шаповал: — Революційний соціялізм на Україні. Книга І. Відень, 1921.
" " — Велика Революція і українська визвольна програма. Прага, 1923.
" " — Інтелігенція і пролетаріят. Відень, 1920.
" " — Стара і нова Україна. Ню Йорк, 1925.
" " — Західня Україна. Прага, 1926.
" " — Брехня буржуазної демократії (Нова Україна, 1921).
" " — Соціяльна революція, Росія і Україна (Борітесь... ч. 3/1920).
" " — Народництво в укр. визвольному рухові (Вільна Спілка ч. 3 за 1927-29, Прага).
" " Ляхоманія. Наша доба. Соц. нарис, 1931.
" " — Загальна соціологія. Друге видання. Прага, 1934.
" " — Занепад УНР (Нова Україна, ч. 4-6/1923).
Хто такі т. зв. ліві сельроби з будинку Общ. Качковського. Львів, 1928.
П. Христюк: — Замітки і матеріяли до історії української революції 1917-1920. Том І-IV. Відень, 1921.
" " — Українська дрібна буржуазія в українській революції. (Борітесь—Поборете, ч. 4/1920).
І. Франко: — Молода Україна, Льввї, 1910.
" " — Що таке поступ? Ню Йорк, 1917.
" " — Михайло Драгоманів. Листи до І. Франка і інших...
Іван Франко: — Панщина і її скасування. Львів.
" " — В наймах у сусідів. Львів.
М. Яворський: — Історія України в стислому нарисі. Харків, 1928.
О. Слободич (Павлів): — Боротьба світів на Україні. Нарис історії української революції в рр. 1917-20. Частина II. Львів, 1930.
" " — Історія Галичини в 1918-19 рр. Нарис історії української революції. Частина III (друге видання). Львів, 1935.
" " — Велика Україна в огнях. Нарис історії революції. Частина IV. Львві, 1935 (Друге видання).
" " — Як гасли огні. Нарис історії української революції. Частина V. Львів, 1932.

М. О. Скрипник: — Начерк історії пролет. революції на Вкраїні. (Червоний Шлях, 1-3/1923).
Матвій Стахів: — На хвилях революції. Революція в Австрії та її вплив на розвиток українського народу. Нарис історії українського політичного руху. Частина II. Львів, 1938.
" " — На переломі (1860-1870 рр.). Нарис історії українського політичного руху. Частина III. Львів, 1938.
" " — Пробудження народних мас. Нарис історії українського політичного руху. Частина IV. Львів, 1938.
" " — Народні маси в русі. (Від 1890 до 1895). Нарис історії українського політичного руху. Частина V. Львів, 1938.
" " — Влада народу. Розвиток ідеї демократії в новітніх часах. Львів, 1935.
" " — Про різні інтернаціонали. Львів, 1937.
" " — До джерел нашої сили. Заміти до основних думок програми УСРП. Львів, 1936.
" " — Проти хвиль. Історичний розвиток українського соціялістичного руху на Західніх Українських Землях. Львів, 1934.
" " — Хто винен? З історії комунізму та його помічників. Львів, 1936.
" " — Демократія, соціялізм і національна справа. Львів, 1936.
" " (Миколаєвич) — Царі і люди. Нарис історії революційного руху в Росії. Ч. І. Львів, 1934.
" " — Як упала влада в Росії? Нарис історії револю. руху в Росії. Частина II. Львів, 1932.
" " — Як большевики дійшли до влади? Нарис історії рев. руху в Росії. Частина III. Львів 1934.
" " — Москвофільство, його батьки і діти. Львів, 1936.
" " — Конституалістичний розвиток УНР за режиму Директорії (Рукопис).
" " — Наша тактика. Відповідь на найважніші питання. Львів, 1936.
Ф. И. С(вистун): — Подкарпатская Русь под владением Австріи. Львів.
Володимир Старосольський: — Держава і політичне право. т. І-II. Подєбради, 1927.
" " — Теорія нації. Відень, 1922.
W. Salzbach: — Die grundlagen der politischen Parteibildung. Tuebingen, 1921.

— Politische Parteien. Handwoerterbuch der Soziologie, 1931.
Wilhelm Wundt: — Voelkerpsychologie (VII—X).
Th. Geiger: — Gemeinschaft (Handwoerterbuch der Soziologie, 1931).
Ferd. Toennies: Gemeinschaft und Geselschaft, 1887.
Robert Michels: — Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Leipzig, 1925.
Th. Geiger: — Fuerung. (Hdw. der Soziologie).
A. Vierkandt: — Genossenschaftliche Gesellschaftsform. (Hdw. der Soziologie).
M. Stachiw: — Repetitorium der Soziologie. I. u. II. Teil. Muenchen, 1947.
Heinrich Triepel: — Die Hegemonie. Ein Buch von fuerenden Staaten. Stuttgart, 1938.
Pitirim A. Sorokin: — The Sociology of Revolution. Philadelphia.
H. E. Barnes: Soziologie und Staatstheorie. Eine Betrachtung ueber soziologische Grundlagen der Politik. Insbruck, 1927.
M. Y. Ostrogorski: La democratie et l'organisation des parties politiques. Paris, 1903.
James Bryce: Modern Democracies. London, 1921 (Volume II).
Max Weber: Politik als Beruf. (Gesammelte Schriften). Muenchen, 1921.

ПЕРІОДИКИ:

Боротьба. Орган Закордонних та Волинсько-Галицьких Організацій.
Живе слово. Місячник. Львів.
Проти хвиль, місячник, Львів.
Тризуб (Париж).
Нова Україна (Прага).
Розбудова Нації (Прага).
Хліборобська Україна (Відень).
Нова Громада (Відень).
Український Скиталець (Відень).
Сурма.
Літопис Червоної Калини, Львів.
Народ, Львів.
Громадський Голос, Львів.
Діло, Львів.
Воля Народа, Львів.
Літературно-Науковий Вістник, Львів.
Новий Час, Львів.
Нова Зоря, Львів.
Руслан, Львів.
На переломі (Відень).
Сель-Роб, Львів.
Наше Слово, Львів.

Publisher:

"Ukrainska Vilna Hromada v Ameryci"

2965 Carpenter Street, Detroit 12, Mich.